

ظرفیت‌ها و موانع تجاری ایران و ترکیه؛

چشم‌انداز روابط پس از جنگ تحمیلی سوم

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده‌پژوهی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده پژوهی

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

ظرفیت‌ها و موانع تجاری ایران و ترکیه؛

چشم‌انداز روابط پس از جنگ تحمیلی سوم

تهیه و گردآوری: فاطمه علیزاده آغ‌اسمعیلی

سند حاضر حاصل هم‌اندیشی و تبادل نظر جمعی از برجسته‌ترین و باتجربه‌ترین خبرگان حوزه ژئوپلیتیک و روابط بین‌الملل است که در قالب نشست تخصصی ژئوپلیتیک، به همت معاونت مطالعات اقتصادی و آینده‌پژوهی برگزار شده است.

**از طریق پست الکترونیکی زیر می‌توانید پیشنهادهای و نظرات اصلاحی خود را به واحد
مربوطه منعکس نمایید:**

economic_research@tccim.ir

مواضع این گزارش، الزاما مواضع اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران نیست.

استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع بلامانع است.

مرداد ۱۴۰۵

خلاصه مدیریتی

ترکیه به عنوان مهم ترین همسایه ایران، در موقعیتی ژئوپلیتیکی میان اروپا، آسیا، قفقاز و خاورمیانه قرار دارد و به دلیل دسترسی همزمان به چندین دریا و کنترل تنگه های راهبردی بسفر و داردانل، نقش کلیدی در شبکه های تجارت و ترانزیت بین المللی ایفا می کند. ترکیه در چارچوب عضویت در OECD و G20 و قرار گرفتن در دسته قدرت های میانی، تلاش می کند از طریق تقویت صادرات، توسعه زنجیره های ارزش و گسترش زیرساخت های ترانزیتی جایگاه خود را در اقتصاد جهانی ارتقا دهد.

اقتصاد ترکیه طی سال های اخیر رشد مثبت اما همراه با چالش های ساختاری را تجربه کرده است. با وجود رشد تولید ناخالص داخلی، این کشور همچنان با تورم بالا، وابستگی به واردات انرژی و کسری مزمن تراز تجاری مواجه است. در سال ۲۰۲۵ حجم صادرات و واردات این کشور به ترتیب حدود ۲۷۳ و ۳۶۵ میلیارد دلار بوده و ساختار تجارت خارجی آن نشان دهنده تداوم کسری تجاری و وابستگی به واردات کالاهای واسطه ای و انرژی است. در حوزه سیاست تجاری، ترکیه با تکیه بر برنامه توسعه دوازدهم (۲۰۲۸-۲۰۲۴)، راهبردی صادرات محور را دنبال می کند که بر افزایش کالاهای با ارزش افزوده بالا، ارتقای جایگاه در زنجیره ارزش جهانی و تبدیل شدن به هاب منطقه ای تجارت و ترانزیت استوار است. همزمان، این کشور با حفظ پیوندهای ساختاری با اتحادیه اروپا از طریق اتحادیه گمرکی، تلاش می کند سیاست موازنه گرانه ای میان غرب و شرق در پیش گیرد.

روابط ایران و ترکیه در چارچوبی تاریخی از همکاری و رقابت شکل گرفته و امروز بیش از هر چیز در قالب رقابت مدیریت شده همراه با همکاری گزینشی قابل توصیف است. دو کشور در حوزه هایی مانند انرژی، تجارت، گردشگری و امنیت مرزی همکاری دارند، اما در موضوعاتی همچون قفقاز، سوریه، عراق و کریدورهای ترانزیتی در وضعیت رقابتی قرار می گیرند. با این حال، این رقابت تاکنون به تقابل مستقیم منجر نشده و دو طرف تلاش کرده اند سطحی از ثبات و پیش بینی پذیری را در روابط حفظ کنند. حجم تجارت دوجانبه در سال ۲۰۲۵ حدود ۲.۵ میلیارد دلار واردات ترکیه از ایران و ۳.۱ میلیارد دلار صادرات ترکیه به ایران بوده است؛ اما ساختار این تجارت نامتوازن است، به طوری که صادرات ترکیه عمدتاً شامل کالاهای صنعتی و با ارزش افزوده بالا و صادرات ایران بیشتر مبتنی بر مواد خام، فلزات و محصولات پتروشیمی است.

این روابط به شدت تحت تأثیر متغیرهای خارجی، به ویژه تحریم های بین المللی و سیاست های قدرت های بزرگ قرار دارد. خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸ و تشدید فشارهای تحریمی، تجارت دوجانبه را به طور قابل توجهی کاهش داد و پیگردهای قضایی و مالی علیه نهادهایی مانند هالک بانک نیز باعث افزایش احتیاط بخش خصوصی ترکیه در تعامل با ایران شد. در نتیجه، تعاملات اقتصادی دو کشور به حوزه های محدودتر و کم ریسک تر مانند مواد غذایی، کشاورزی و برخی اقلام اساسی سوق پیدا کرده است.

در سطح منطقه ای، ترکیه طی سال های اخیر رویکردی فعال و چندلایه داشته و تلاش کرده جایگاه خود را در معادلات ژئواکونومیک خاورمیانه تثبیت کند. این کشور با عادی سازی روابط با دولت های عربی، گسترش حضور در عراق و سوریه و تمرکز بر پروژه هایی مانند جاده توسعه عراق و کریدور میانی، به دنبال تبدیل شدن به هاب اصلی ترانزیت میان آسیا و اروپا است. در مقابل، ایران نیز با تمرکز بر کریدور شمال-جنوب و پروژه های زیرساختی داخلی، مسیر متفاوتی را برای اتصال به شبکه تجارت جهانی دنبال می کند، اما محدودیت های ناشی از تحریم ها و انزوای ژئوپلیتیکی، ظرفیت رقابت آن را کاهش داده است.

تحولات ناشی از جنگ ۲۰۲۶ ایران، اسرائیل و آمریکا نیز همزمان فرصت‌ها و تهدیدهایی برای ترکیه ایجاد کرده است. از یک سو، این وضعیت اهمیت کریدورهای جایگزین انرژی و تجارت را افزایش داده و موقعیت ترکیه را در پروژه‌های ترانزیتی و صنعت دفاعی تقویت کرده است؛ از سوی دیگر، خطر بی‌ثباتی منطقه‌ای، موج مهاجرت از ایران و افزایش ناامنی مرزی را برای آنکارا به همراه داشته است. ترکیه در این چارچوب با وجود مخالفت با مداخله نظامی گسترده علیه ایران، از رویکردهای دیپلماتیک و فشارهای غیرنظامی برای مدیریت پرونده هسته‌ای حمایت می‌کند و همزمان نسبت به ناامنی سیاسی ایران نگرانی جدی دارد.

در سطح کلان، آینده روابط دو کشور به متغیرهایی مانند سرنوشت تحریم‌ها، قرارداد گازی ایران و ترکیه، رقابت کریدورهای ترانزیتی و تحولات امنیتی منطقه وابسته است. ترکیه از مزیت تنوع کریدوری و پیوندهای گسترده‌تر بین‌المللی برخوردار است، در حالی که ایران همچنان از موقعیت ژئوپلیتیکی مهمی در حوزه انرژی و تنگه هرمز بهره می‌برد. با وجود این تفاوت‌ها، وابستگی متقابل اقتصادی و هزینه بالای تقابل باعث شده روابط در سطحی کنترل‌شده و نسبتاً پایدار باقی بماند. در جمع‌بندی، روابط ایران و ترکیه در فضایی میان همکاری و رقابت حرکت می‌کند؛ فضایی که در آن نه همگرایی کامل شکل گرفته و نه امکان تقابل مستقیم وجود دارد. این وضعیت تحت تأثیر همزمان ساختار نظام بین‌الملل، رقابت‌های منطقه‌ای و منافع اقتصادی مشترک، به صورت یک الگوی پایدار اما شکننده ادامه یافته و در آینده نیز بیش از هر چیز به تحولات ژئوپلیتیکی منطقه وابسته خواهد بود.

فهرست مطالب

خلاصه مدیریتی	۳
مقدمه	۶
۱. نمای کلی از کشور ترکیه؛ گذری بر جامعه و اقتصاد	۷
۲. ژئوپلیتیک نوین ترکیه	۹
۱-۲. سیاست تجاری ترکیه	۱۱
۲-۲. تجارت کالایی ترکیه با جهان	۱۲
۱-۲-۲. عمده شرکای تجاری ترکیه	۱۳
۲-۲-۲. عمده گروه کالاهای صادراتی ترکیه به جهان در سال ۲۰۲۵	۱۵
۳-۲-۲. عمده گروه کالاهای وارداتی ترکیه از جهان در سال ۲۰۲۵	۱۶
۳. روابط ترکیه با ایران	۱۷
۱-۳. نگاه ترکیه به جنگ اخیر بین ایران، اسرائیل و آمریکا	۱۸
۱-۱-۳. ملاحظات امنیتی ترکیه در قبال تحولات ایران	۲۰
۲-۱-۳. فرصت‌های ناشی از جنگ برای ترکیه	۲۱
۲-۳. عوامل موثر بر روابط تجاری ایران و ترکیه	۲۳
۳-۳. تجارت فی‌مابین ترکیه با ایران	۲۹
۱-۳-۳. عمده کالاهای صادراتی ترکیه به ایران	۳۰
۲-۳-۳. عمده کالاهای وارداتی ترکیه از ایران	۳۱
۳-۳-۳. پتانسیل صادراتی ایران به ترکیه	۳۲
۴. استراتژی ایران برای بهره‌گیری از ترکیه به عنوان هاب منطقه‌ای صادرات	۳۳
۵. نتیجه‌گیری	۳۵
منابع	۴۲

مقدمه

با توجه به اهمیت راهبردی روابط ایران و ترکیه و جایگاه آن در تحولات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه، به‌ویژه پس از جنگ اخیر کشورمان، این مطالعه به‌منظور تبیین ابعاد مختلف این روابط تدوین شده است. در ابتدا، به جایگاه ترکیه به‌عنوان همسایه مهم ایران و یکی از بازیگران کلیدی اوراسیا از نظر جغرافیایی، جمعیتی و اقتصادی پرداخته می‌شود. سپس، ساختار اقتصاد داخلی ترکیه وضعیت بازار کار و شاخص‌های کلان توسعه‌ای آن مورد بررسی قرار می‌گیرد تا ظرفیت‌ها و محدودیت‌های این کشور روشن شود. در ادامه، سیاست‌های تجاری ترکیه، نقش آن در اقتصاد و تجارت جهانی و پیوندهایش با نهادها و توافقات بین‌المللی تحلیل می‌شود. پس از آن، روند تجارت دوجانبه ایران و ترکیه با تمرکز بر حجم مبادلات، ساختار کالایی و میزان وابستگی متقابل دو کشور واکاوی می‌گردد. در مرحله بعد، عوامل مؤثر بر روابط دوجانبه در سطوح سیاسی، امنیتی، اقتصادی و منطقه‌ای و نقش متغیرهای بیرونی در شکل‌دهی به این مناسبات بررسی می‌شود. در نهایت نیز رویکرد ترکیه نسبت به تحولات امنیتی اخیر منطقه و پیامدهای آن برای موازنه قدرت و آینده روابط تهران و آنکارا مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱. نمای کلی از کشور ترکیه؛ گذری بر جامعه و اقتصاد

ترکیه را می‌توان مهمترین همسایه ایران نامید؛ این کشور با مساحت ۷۸۳.۵ هزار کیلومتر مربع (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۵)، دارای ۵۰۰ کیلومتر مرز مشترک در شمال غربی ایران است که قسمت اعظم آن را مناطق کوهستانی صعب‌العبور تشکیل می‌دهد. چهار استان آغری، ایگدیر، وان و حاکاری از ترکیه با استان آذربایجان غربی ایران هم‌مرز هستند. ترکیه به‌عنوان کشوری اوراسیایی، در موقعیتی راهبردی میان آسیا و اروپا قرار گرفته و از این منظر یکی از مهم‌ترین بازیگران ژئوپلیتیکی منطقه محسوب می‌شود. بخش عمده قلمرو این کشور، موسوم به آناتولی یا آسیای صغیر، در جنوب غربی آسیا و منطقه خاورمیانه واقع شده و بخش کوچکی از آن، موسوم به تراکیه شرقی، در جنوب شرقی اروپا و منطقه بالکان قرار دارد. این موقعیت جغرافیایی، ترکیه را به حلقه اتصال بازارهای اروپا، قفقاز، خاورمیانه و آسیای مرکزی تبدیل کرده و نقش مهمی در شبکه‌های حمل‌ونقل و تجارت بین‌المللی به آن بخشیده است.

ترکیه از شرق با ایران، جمهوری خودمختار نخجوان، ارمنستان و گرجستان، از جنوب شرقی با عراق و سوریه و از شمال غربی (در بخش اروپایی) با بلغارستان و یونان هم‌مرز است. همچنین این کشور از شمال به دریای سیاه، از غرب به دریای مرمره و دریای اژه و از جنوب به دریای مدیترانه دسترسی دارد. افزون بر این، کنترل دو تنگه راهبردی بسفر و داردانل که تنها مسیر دریایی اتصال دریای سیاه به دریای مدیترانه و آب‌های آزاد محسوب می‌شوند، جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ترکیه را به‌طور قابل توجهی ارتقا داده است.

آنکارا پایتخت سیاسی ترکیه و استانبول هجدهمین شهر پرجمعیت جهان (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۵) به‌عنوان پایتخت اقتصادی و تجاری این کشور شناخته می‌شود. استانبول با تمرکز بخش عمده فعالیت‌های صنعتی، مالی، بانکی، حمل‌ونقل، تجارت خارجی و سرمایه‌گذاری، موتور محرک اقتصاد ترکیه و یکی از مهم‌ترین مراکز اقتصادی منطقه اوراسیا به شمار می‌رود.

تصویر ۱. موقعیت جغرافیایی ترکیه

^۱ جهت مشاهده اطلاعات سایر کشورها بر روی لینک زیر کلیک نمایید. <https://data.un.org/en/index.html>

بر اساس برآوردهای سازمان ملل متحد (۲۰۲۵)، جمعیت این کشور نزدیک ۱۸ میلیون نفر برآورد می‌شود و روند رشد جمعیت آن نشان‌دهنده کاهش تدریجی از حدود ۲ درصد در سال ۲۰۱۵ به حدود ۰.۲ درصد در سال ۲۰۲۵ است.^۲

بر اساس داده‌های بانک جهانی، در سال ۲۰۲۵ نرخ مشارکت نیروی کار (جمعیت ۱۵ سال و بالاتر) در ترکیه ۵۴ درصد برآورد شده است؛^۳ این سطح از مشارکت نشان‌دهنده آن است که با وجود رشد اقتصادی و افزایش تدریجی اشتغال، همچنان نزدیک به نیمی از جمعیت در سن کار یا وارد بازار کار نشده‌اند یا خارج از آن قرار دارند. با این حال، در مقایسه منطقه‌ای، وضعیت ترکیه نسبت به ایران در سطح بالاتری قرار دارد؛ به‌گونه‌ای که نرخ مشارکت اقتصادی در ایران در همین دوره حدود ۴۱ درصد برآورد می‌شود. این اختلاف قابل توجه نشان می‌دهد که ترکیه از نظر فعال‌سازی نیروی کار و عمق بازار کار در وضعیت مناسب‌تری نسبت به ایران قرار دارد و توانسته سهم بیشتری از جمعیت در سن کار را وارد چرخه اقتصادی کند.

نگاهی بر نرخ مشارکت اقتصادی زنان نیز نشان می‌دهد که در سال ۲۰۲۵ این رقم برای ترکیه برابر با ۳۷ درصد گزارش شده است در حالی که نرخ مشارکت اقتصادی زنان در ایران ۱۴ درصد است. این اختلاف قابل توجه بیانگر شکاف ساختاری عمیق در میزان حضور زنان در بازار کار دو کشور است. همچنین نرخ مشارکت اقتصادی مردان برای ترکیه و ایران به ترتیب ۷۲ درصد و ۶۷ درصد است.

بر اساس آمار و داده‌های سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۵، توزیع اشتغال در اقتصاد ترکیه نشان می‌دهد که حدود ۱۴.۶ درصد از شاغلان در بخش کشاورزی، ۲۷.۶ درصد در بخش صنعت و حدود ۵۷.۸ درصد در بخش خدمات فعالیت داشته‌اند. این ترکیب حاکی از آن است که اقتصاد ترکیه همانند ایران ساختاری عمدتاً خدمات‌محور دارد و بخش خدمات نقش غالب را در جذب نیروی کار این کشور ایفا می‌کند. در جدول ۱ خلاصه‌ای از شاخص‌های جمعیتی ترکیه ارائه شده است.

جدول ۱. خلاصه شاخص‌های جمعیتی ترکیه

شاخص	مقدار شاخص	واحد	سال	منبع
جمعیت	۸۷.۷	میلیون نفر	۲۰۲۵	UN
تراکم جمعیت	۱۱۳.۹	نفر در هر کیلومتر مربع	۲۰۲۵	UN
نرخ رشد جمعیت	۰.۲	درصد	۲۰۲۵	UN
نرخ مشارکت اقتصادی زنان	۳۷	درصد	۲۰۲۵	World bank
نرخ مشارکت اقتصادی مردان	۷۲	درصد	۲۰۲۵	World bank
نسبت وابستگی سنی - سهم از جمعیت در سن کار ^۴	۴۶	درصد	۲۰۲۵	World bank
جمعیت شهری - سهم از کل جمعیت	۸۹	درصد	۲۰۲۴	World bank
جمعیت روستایی - سهم از کل جمعیت	۱۱	درصد	۲۰۲۴	World bank

ترکیه علاوه بر برخورداری از یک اقتصاد متنوع و در حال گذار، عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) و گروه G20 بوده و از این طریق در تصمیم‌گیری‌های کلان اقتصادی و مالی بین‌المللی نقش فعال ایفا می‌کند. مؤسسه صلح و

^۲ جهت مطالعه اطلاعات تکمیلی درخصوص کشور ترکیه کلیک نمایید.

^۳ جهت مشاهده روند نرخ مشارکت اقتصادی ترکیه طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۵ کلیک نمایید.

^۴ این شاخص نشان می‌دهد به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت در سن کار، چند نفر از جمعیت (کودکان و سالمندان) به‌عنوان افراد وابسته نیازمند حمایت اقتصادی هستند.

اقتصاد^۵ (۲۰۲۶)، نیز ترکیه را در زمره قدرت‌های میانی طبقه‌بندی می‌کند؛ کشورهایی که به واسطه رشد اقتصادی، ارتقای ظرفیت‌های فناورانه و افزایش وزن ژئوپلیتیکی، توانسته‌اند نقش پررنگ‌تری در تجارت جهانی و معادلات تصمیم‌گیری بین‌المللی پیدا کنند^۶.

بر اساس گزارش بانک جهانی^۷ (۲۰۲۶)، برآورد می‌شود چشم‌انداز رشد اقتصادی ترکیه برای سال ۲۰۲۶ در پی تشدید درگیری‌های خاورمیانه و سیاست‌های واکنشی مرتبط با آن، از سطح ۳۶ درصد در سال ۲۰۲۵ به حدود ۲۸ درصد تعدیل شود. با این حال بانک جهانی اعلام کرده است در سال‌های آینده انتظار می‌رود اقتصاد ترکیه پس از یک دوره کندی، دوباره وارد مسیر رشد شود و نرخ رشد تولید ناخالص داخلی از ۳۷ درصد در سال ۲۰۲۷ به ۴۳ درصد در سال ۲۰۲۸ افزایش یابد. محرک اصلی این رشد، افزایش مصرف داخلی و همچنین بهبود تدریجی سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی خواهد بود.

با این حال، این روند بهبود با محدودیت‌های مهمی همراه است. افزایش قیمت انرژی، بالا رفتن ریسک‌های مالی و در نتیجه افزایش نرخ بهره، همگی فشارهایی هستند که می‌توانند سرعت رشد اقتصادی را کاهش دهند. از سوی دیگر، کاهش تورم در این کشور به صورت سریع اتفاق نخواهد افتاد؛ زیرا قیمت خدمات همچنان بالاست و هزینه‌های انرژی و مواد غذایی نیز در سال ۲۰۲۶ در سطح بالایی باقی می‌ماند. در نتیجه، تورم تا پایان ۲۰۲۶ تنها به تدریج کاهش یافته و به حدود ۲۸.۳ درصد می‌رسد. در بخش مالی دولت نیز پیش‌بینی می‌شود کسری بودجه ترکیه در حدود ۳ درصد تولید ناخالص داخلی تثبیت شده و تغییر قابل توجهی نداشته باشد.

۲. ژئوپلیتیک نوین ترکیه

ترکیه را می‌توان نمونه‌ای کلاسیک از یک قدرت میانی در نظام ژئوپلیتیکی دانست؛ کشوری که نه از چنان توان و ظرفیتی برخوردار است که بتواند اراده و سیاست‌های خود را به طور یک‌جانبه بر محیط پیرامونی تحمیل کند و نه از آن میزان ضعف رنج می‌برد که ناگزیر در حوزه نفوذ یکی از قدرت‌های بزرگ قرار گیرد. این موقعیت میانه، بیش از هر چیز، از جایگاه جغرافیایی ترکیه در حد فاصل اروپا و آسیا ناشی می‌شود؛ جایگاهی که از یک سو فرصت‌های قابل توجهی برای گسترش مبادلات اقتصادی، انتقال دانش و بهره‌گیری از ظرفیت‌های دو قاره فراهم می‌آورد و از سوی دیگر، به سبب مجاورت با قدرت‌های متعدد و قرار گرفتن در مسیرهای تاریخی منازعه و تهاجم، آسیب‌پذیری‌های امنیتی مهمی را بر این کشور تحمیل می‌کند (موسسه استراتفور^۸، ۲۰۲۳).

موازنه‌گری ژئوپلیتیکی: ترکیه را می‌توان یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های روندی دانست که در سال‌های اخیر در سیاست جهانی شکل گرفته است؛ روندی که بر اساس آن، قدرت‌های منطقه‌ای خواهان ایفای نقش مؤثرتر در محیط پیرامونی خود، برخورداری از استقلال بیشتر در سیاست خارجی و امنیتی و کسب جایگاه بالاتر در نظام بین‌الملل هستند.

^۵ Institute for Economics & Peace

^۶ جهت مطالعه توزیع قدرت‌های جهان به نسخه شماره ۲۱ اقتصادسنج معاونت مطالعات اقتصادی و آینده‌پژوهی اتاق تهران مراجعه نمایید: [لینک](#)

^۷ جهت مطالعه بیشتر بر روی لینک کلیک نمایید: [لینک](#)

^۸ Stratfor

با این حال، ترکیه در مقایسه با سایر قدرت‌های منطقه‌ای مانند برزیل، آفریقای جنوبی یا عربستان سعودی، از دو ویژگی متمایز برخوردار است. نخست آنکه عضویت این کشور در سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) موجب شده است تلاش آنکارا برای دستیابی به استقلال راهبردی، حساسیت‌ها و محدودیت‌های بیشتری ایجاد کند. دوم آنکه ترکیه یک دولت پساامپراتوری است؛ کشوری که میراث تاریخی امپراتوری عثمانی همچنان در گفتمان نخبگان سیاسی و افکار عمومی آن حضوری پررنگ دارد و ایده ایفای نقش قدرتی بزرگ در عرصه بین‌المللی از مقبولیت قابل توجهی برخوردار است. این مؤلفه نیز یکی از عناصر اصلی روایت انتخاباتی اردوغان به شمار می‌رفت. از دیدگاه نخبگان حاکم در آنکارا، تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی دهه گذشته، به‌ویژه پس از جنگ اوکراین، صحت این فرض بنیادی سیاست خارجی ترکیه را تأیید کرده است که نظام بین‌الملل امروز دیگر همچون گذشته غرب‌محور نیست؛ هرچند هنوز نیز نمی‌توان آن را کاملاً پساغربی توصیف کرد.

این برداشت تا حد زیادی تحت تأثیر تحولات خاورمیانه شکل گرفته است. از منظر ترکیه، خاورمیانه نمونه‌ای فشرده از تغییرات ساختاری در نظم جهانی محسوب می‌شود؛ تغییراتی که از یک سو بیانگر کاهش نسبی حضور و نفوذ ایالات متحده در منطقه و از سوی دیگر نشان‌دهنده افزایش نقش بازیگران منطقه‌ای، گسترش نفوذ امنیتی روسیه و تعمیق حضور اقتصادی چین است. در همین چارچوب، ترکیه و روسیه طی سال‌های اخیر در مدیریت مجموعه‌ای از بحران‌های منطقه‌ای، از جمله سوریه، لیبی، قره‌باغ و حتی مسائل امنیتی دریای سیاه، همکاری‌های قابل توجهی داشته‌اند؛ تجربه‌ای که برای سیاست خارجی ترکیه اهمیت راهبردی ویژه‌ای داشته و در شکل‌دهی به رویکردهای جدید آنکارا نقش‌آفرین بوده است.

در قبال جنگ اوکراین نیز ترکیه راهبردی مبتنی بر موازنه‌گری ژئوپلیتیکی را دنبال کرده است. سیاست آنکارا بر دو اصل مکمل استوار بوده است: حمایت از اوکراین، بدون تبدیل شدن به بازیگری ضدروسی. ترکیه در مراحل ابتدایی جنگ، تجهیزات نظامی از جمله پهپادهای رزمی در اختیار اوکراین قرار داد. از منظر امنیت ملی ترکیه، این جنگ اهمیتی مضاعف دارد؛ زیرا در حوزه دریای سیاه جریان دارد و ترکیه، در کنار روسیه و اوکراین، یکی از سه قدرت اصلی این حوزه ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود. چنانچه روسیه بتواند توازن قوا را به‌طور بنیادین به سود خود تغییر دهد، این تحول در بلندمدت آزادی عمل راهبردی ترکیه در دریای سیاه را محدود کرده و تهدیدی جدی برای منافع امنیتی آنکارا خواهد بود.

با وجود این، در رقابت ژئوپلیتیکی میان روسیه و غرب، ترکیه همچنان سیاست موازنه را حفظ کرده و از پیوستن به رژیم تحریم‌های بین‌المللی علیه مسکو خودداری کرده است. این راهبرد تاکنون منافع قابل توجهی برای ترکیه به همراه داشته است. آنکارا هم‌زمان توانسته است نقش میانجی دیپلماتیک در جنگ ایفا کند، در قالب همکاری با سازمان ملل متحد به اجرای توافق انتقال غلات دریای سیاه کمک کند و از طریق کنترل تنگه‌های بسفر و داردانل، نقش ژئوپلیتیکی خود را در مدیریت دسترسی به دریای سیاه حفظ نماید. افزون بر این، تداوم روابط اقتصادی با روسیه موجب حفظ جریان ورود گردشگران و سرمایه‌های روسی به اقتصاد ترکیه شده است. با توجه به مزایای متعدد این رویکرد، انتظار نمی‌رود سیاست موازنه‌گری ژئوپلیتیکی ترکیه در آینده نزدیک دستخوش تغییر اساسی شود. از سوی دیگر، مسائل بنیادین در روابط ترکیه و غرب همچنان پابرجا خواهد ماند. میان آنکارا و واشنگتن شکاف قابل توجهی در برداشت از ماهیت نظام بین‌الملل و ادراک تهدیدهای امنیتی وجود دارد. اگرچه رقابت قدرت‌های بزرگ، چارچوب اصلی نظم امنیتی موردنظر ایالات متحده و متحدان غربی را تشکیل می‌دهد، اما ترکیه همین وضعیت را نشانه ظهور مراکز متعدد قدرت دانسته و آن را فرصتی برای افزایش قدرت چانه‌زنی و گسترش استقلال راهبردی خود تلقی می‌کند.

در نتیجه، آینده روابط ترکیه و غرب تا حد زیادی به روند رقابت قدرت‌های بزرگ و همچنین کیفیت روابط آنکارا با روسیه و چین وابسته خواهد بود. در این میان، تکرار خرید سامانه‌های تسلیحاتی روسی — مشابه خرید سامانه دفاع موشکی S-400

— یا گسترش همکاری با چین در حوزه فناوری های حساس، می تواند به یکی از مهم ترین عوامل تشدید تنش میان ترکیه و کشورهای غربی تبدیل شود (چتم هاوس، ۲۰۲۶).

۲-۱. سیاست تجاری ترکیه

سیاست تجاری ترکیه، مطابق با مفاد برنامه توسعه دوازدهم (۲۰۲۸-۲۰۲۴) بر محور تحول صادرات محور اقتصاد این کشور طراحی شده است. این رویکرد با هدف افزایش صادرات کالاها و خدمات دارای ارزش افزوده بالا، ارتقای موقعیت ترکیه در زنجیره های ارزش جهانی و تقویت جایگاه این کشور به عنوان یک هاب منطقه ای در حوزه تجارت الکترونیک دنبال می شود.^۹ بر اساس آخرین گزارش سازمان تجارت جهانی (۲۰۲۳) درخصوص سیاست تجاری ترکیه، این کشور در چارچوب تعهدات چندجانبه خود در سال ۲۰۱۶ پروتکل مربوط به موافقت نامه تسهیل تجارت (Trade Facilitation Agreement - TFA) مصوب ۲۰۱۴ را به اجرا گذاشت. ترکیه همچنین از بیانیه بوئنوس آیرس^{۱۰} درباره زنان و تجارت حمایت کرده و به صورت فعال در مجموعه ای از ابتکارات بیانیه مشترک نیز در گفت وگوهای ساختاریافته مرتبط با تجارت و پایداری محیط زیستی مشارکت مستمر دارد. بر اساس پایگاه داده رسمی WTO، ترکیه در مجموع ۲۷ موافقت نامه تجارت منطقه ای (RTA) دارد که در حال اجرا هستند و به WTO اطلاع رسانی شده اند.^{۱۱} مهم ترین چارچوب حقوقی در این حوزه، اتحادیه گمرکی ترکیه با اتحادیه اروپا است که از سال ۱۹۹۶ برقرار شده و مبنای اصلی شکل گیری و جهت دهی به موافقت نامه های تجاری منطقه ای و همچنین نظام ترجیحات تعمیم یافته (GSP)^{۱۲} این کشور به شمار می رود. این توافق، ترکیه را موظف می سازد سیاست های تجاری خود را با سیاست تجاری مشترک اتحادیه اروپا همسو و هماهنگ کند. در سال ۲۰۱۶، ترکیه نظام مشوق های سرمایه گذاری مبتنی بر پروژه را به اجرا گذاشت؛ چارچوبی که با هدف حمایت هدفمند از تولید محصولات راهبردی و دارای ارزش افزوده بالا طراحی شده است.

به گزارش سازمان تجارت جهانی، ترکیه ساختار حقوق و عوارض وارداتی خود را در سه دسته اصلی تعریف کرده است: (۱) حقوق گمرکی، (۲) تعهدات مالی اضافی (AFLs)^{۱۳} و (۳) حقوق گمرکی اضافی (ACDs)^{۱۴}. مجموع این سه مؤلفه، نرخ تعرفه ملت کامله الوداد (MFN)^{۱۵} این کشور را تشکیل می دهد.

در دهه های اخیر، سیاست خارجی ترکیه بر پایه راهبرد موازنه گرایی و تنوع بخشی به شرکای راهبردی شکل گرفته است. آنکارا ضمن حفظ پیوندهای سنتی خود با نهادهای غربی، از جمله سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) و استمرار چشم انداز عضویت در اتحادیه اروپا، همزمان تلاش کرده است همکاری های خود را با سازوکارهای اقتصادی و امنیتی شرق نیز گسترش دهد. در این چارچوب، سازمان همکاری شانگهای به یکی از بسترهای مهم تعاملات چندجانبه ترکیه تبدیل شده است.

^۹ جهت مطالعه برنامه توسعه دوازدهم ترکیه بر روی لینک کلیک نمایید: [لینک](#)

^{۱۰} Buenos Aires

^{۱۱} جهت مشاهده لیست موافقت نامه های تجاری منطقه ای ترکیه بر روی لینک کلیک نمایید: [لینک](#)

^{۱۲} Generalized System of Preferences (GSP)

^{۱۳} Additional Financial Liabilities – AFLs

^{۱۴} Additional Customs Duties – ACDs

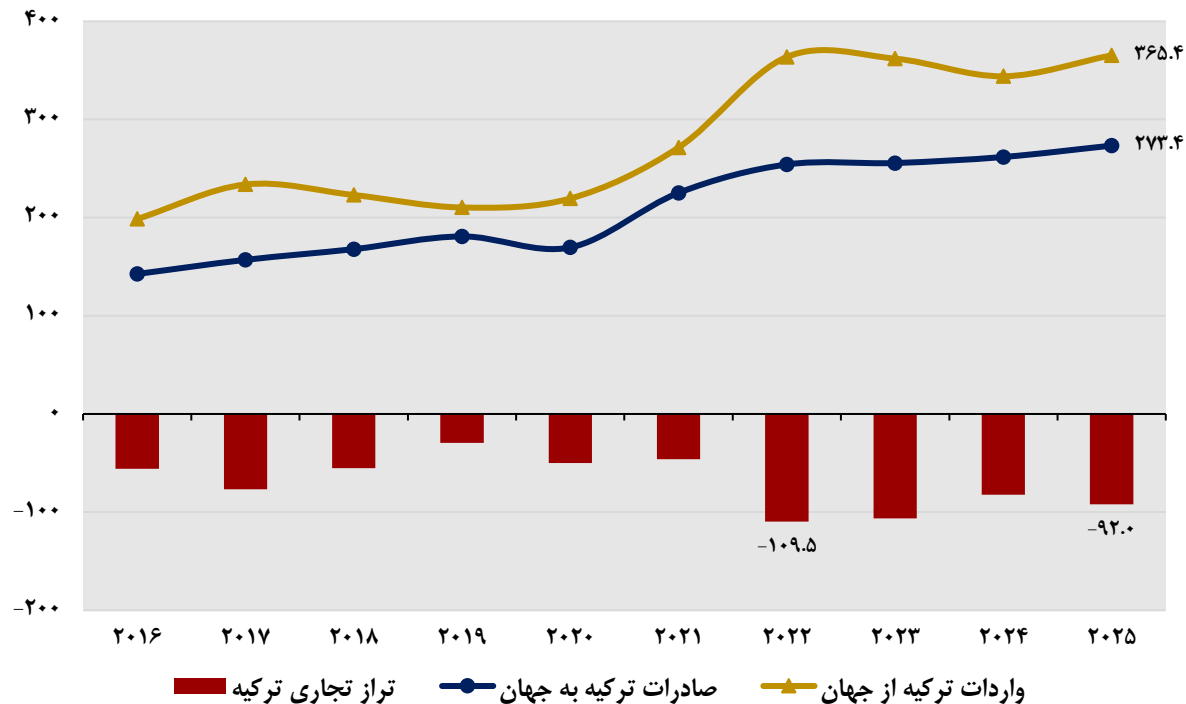
^{۱۵} Most Favoured Nation – MFN

با این حال، رویکرد آنکارا نسبت به سازمان همکاری شانگهای بر مشارکت عمل‌گرایانه و نه همگرایی نهادی استوار بوده است. ترکیه با حفظ جایگاه شریک گفت‌وگو ضمن اجتناب از پذیرش تعهدات سیاسی و امنیتی ناشی از عضویت کامل، می‌کوشد از ظرفیت‌های اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری این سازمان بهره‌برداری کند. این رویکرد بیانگر راهبردی انعطاف‌پذیر است که هدف آن حداکثرسازی منافع اقتصادی در کنار حداقل‌سازی هزینه‌های ژئوپلیتیکی و دیپلماتیک است. از منظر ژئوپلیتیکی، روابط ترکیه با سازمان همکاری شانگهای صرفاً واجد ابعاد اقتصادی نیست، بلکه بخشی از سیاست چندجانبه‌گرایی و موازنه‌سازی این کشور در نظام بین‌الملل به شمار می‌رود. آنکارا با تقویت تعاملات خود با قدرت‌های شرقی، از جمله چین و روسیه، تلاش می‌کند قدرت چانه‌زنی خود را در برابر بازیگران غربی، به‌ویژه اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا، افزایش داده و در مذاکرات پیرامون موضوعاتی نظیر همکاری‌های امنیتی، تجاری و منطقه‌ای، موقعیت مطلوب‌تری کسب نماید.

۲-۲. تجارت کالایی ترکیه با جهان

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، ترکیه در سال ۲۰۲۵ حدود ۲۷۳.۴ میلیارد دلار صادرات کالایی به جهان (رشد ۴.۴ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۴) و حدود ۳۶۵.۴ میلیارد دلار واردات کالایی از جهان (رشد ۶.۲ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۴) داشته است. در سال ۲۰۲۴ این ارقام به ترتیب ۲۶۱.۸ میلیارد دلار و ۳۴۴ میلیارد دلار بوده است. روند صادرات و واردات و تراز تجاری کالایی ترکیه طی بازه زمانی ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵ در نمودار ۱ نشان داده شده است. نکته قابل توجه درخصوص تجارت ترکیه این است که طی بازه زمانی مورد بررسی تراز تجاری این کشور همواره منفی بوده و بیشترین کسری تجاری مربوط به سال ۲۰۲۲ است. هرچند از سال ۲۰۲۳ به بعد با اجرای سیاست‌های انقباضی پولی، تعدیل تقاضای داخلی و بهبود نسبی صادرات، کسری تجاری تا حدودی کاهش یافته است، اما به‌نظر می‌رسد تداوم منفی بودن تراز تجاری بیانگر وابستگی ساختاری اقتصاد ترکیه به واردات کالاهای واسطه‌ای، سرمایه‌ای و حامل‌های انرژی است.

نمودار ۱. تجارت کالایی ترکیه با جهان طی سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵- میلیارد دلار
منبع: مرکز تجارت جهانی (ITC)^{۱۶}

۲-۲-۱. عمده شرکای تجاری ترکیه

مطابق با آمار مرکز تجارت بین‌المللی در سال ۲۰۲۵، ترکیه سی‌ویکمین کشور جهان از نظر صادرات کالایی (از حیث ارزش) بوده است. در سال مذکور، کشورهای آلمان، انگلستان، ایالات متحده آمریکا، ایتالیا، عراق، فرانسه، اسپانیا، امارات متحده عربی، رومانی، هلند عمده مقاصد صادراتی ترکیه گزارش شده‌اند. بر اساس جدول ۲، در سال ۲۰۲۵ بزرگترین شریک تجاری ترکیه در بخش صادرات؛ آلمان با سهم ۸.۱ درصد از ارزش صادرات کالایی ترکیه است. انگلستان (با سهم حدود ۶.۱ درصد از کل ارزش صادرات کالایی ترکیه) و ایالات متحده آمریکا (با سهم حدود ۶ درصد از کل ارزش صادرات کالایی ترکیه) رتبه‌های دوم و سوم بزرگترین مقاصد صادراتی این کشور را به خود اختصاص داده‌اند. حجم صادرات ترکیه به ۱۰ مقصد صادراتی ارائه شده در جدول ۲، در حدود ۱۲۸.۵ میلیارد دلار بوده که سهم ۴۷ درصدی از کل صادرات ترکیه را به خود اختصاص داده است؛ این امر نشان می‌دهد که بیش از ۵۳ درصد از صادرات ترکیه به سایر بازارهای جهانی اختصاص یافته و از تنوع نسبتاً مناسب مقاصد صادراتی این کشور حکایت دارد. در میان مقاصد صادراتی ترکیه، ایران در سال ۲۰۲۵ در رتبه بیست‌وپنجم قرار داشته است.

¹⁶ International Trade Centre

جدول ۲. مقاصد عمده صادراتی ترکیه در سال ۲۰۲۵

ردیف	مقاصد صادراتی	ارزش صادرات ۲۰۲۵ (میلیارد دلار)	سهم از کل صادرات (درصد)
۱	آلمان	۲۲.۲	۸.۱
۲	انگلستان	۱۶.۸	۶.۱
۳	ایالات متحده آمریکا	۱۶.۳	۶
۴	ایتالیا	۱۳.۲	۴.۸
۵	عراق	۱۲.۴	۴.۵
۶	فرانسه	۱۱.۲	۴.۱
۷	اسپانیا	۱۰.۴	۳.۸
۸	امارات متحده عربی	۹.۳	۳.۴
۹	رومانی	۸.۶	۳.۱
۱۰	هلند	۸.۱	۳
۴۷	مجموع کشورهای فوق	۱۲۸.۵	۴۷
۱۰۰	مجموع صادرات ترکیه	۲۷۳.۴	۱۰۰

منبع: ITC

در سال ۲۰۲۵، بیشترین واردات ترکیه از کشور چین و حدود ۴۹.۶ میلیارد دلار است. این میزان سهم ۱۳.۶ درصد از کل ارزش واردات ترکیه از جهان را شامل می‌شود. روسیه با حدود ۴۲.۴ میلیارد دلار (سهم حدود ۱۱.۶ درصد از کل واردات کالایی ترکیه) و آلمان با ۳۰.۱ میلیارد دلار (سهم حدود ۸.۲ درصد از کل واردات کالایی ترکیه) به ترتیب پس از کشور چین در جایگاه دوم و سوم بزرگترین مبادی وارداتی ترکیه قرار دارند. واردات ترکیه از ۱۰ مبدا وارداتی ارائه شده در جدول ۳، حدود ۲۲۵.۸ میلیارد دلار بود که سهمی بالغ بر ۶۱.۸ درصد از نیاز وارداتی این کشور را تامین می‌کند. در جدول ۳، عمده مبادی وارداتی ترکیه و سهم از کل واردات این کشور ارائه شده است. قابل ذکر است که ایران در میان شرکای صادرکننده کالا به ترکیه، در سال ۲۰۲۵، جایگاه بیست و نهم را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳. مبادی عمده وارداتی ترکیه در سال ۲۰۲۵

ردیف	مبادی وارداتی	ارزش واردات ۲۰۲۵ (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات (درصد)
۱	چین	۴۹.۶	۱۳.۶
۲	روسیه	۴۲.۴	۱۱.۶
۳	آلمان	۳۰.۱	۸.۲
۴	مناطق نامشخص ^{۱۷}	۲۰.۹	۵.۷
۵	ایالات متحده آمریکا	۱۸.۱	۴.۹
۶	سوئیس	۱۵.۸	۴.۳
۷	ایتالیا	۱۵.۷	۴.۳
۸	فرانسه	۱۲.۹	۳.۵
۹	کره جنوبی	۱۰.۳	۲.۸
۱۰	اسپانیا	۱۰.۲	۲.۸
	مجموع کشورهای فوق	۲۲۵.۸	۶۱.۸
	مجموع واردات ترکیه	۳۶۵.۴	۱۰۰

منبع: ITC

۲-۲-۲. عمده گروه کالاهای صادراتی ترکیه به جهان در سال ۲۰۲۵

وفق جدول ۴، در سال ۲۰۲۵، بخش عمده‌ای از صادرات ترکیه به جهان از حیث ارزش مربوط به فصل ۸۷ به شرح؛ وسایل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط آهن یا تراموا و اجزا و قطعات و متفرعات آن‌ها با سهم حدود ۱۳.۴ درصد از ارزش کل صادرات ترکیه است. پس از فصل مزبور، فصل ۸۴ به شرح؛ راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها با سهم حدود ۹.۵ درصد و فصل ۸۵ به شرح ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صورت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها با سهم حدود ۶.۵ درصد از ارزش کل صادرات ترکیه در رتبه‌های بعدی عمده اقلام صادراتی قرار دارند.

شایان ذکر است، ۱۰ گروه کالایی نخست صادراتی ترکیه حدود ۵۷.۵ درصد از ارزش کل صادرات این کشور را در سال ۲۰۲۵ تشکیل می‌دهند.

^{۱۷} مناطق نامشخص (Areas NES)؛ به آن دسته از اقلام تجارت خارجی اطلاق می‌شود که شامل معاملات با ارزش پایین یا معاملاتی است که کشور مبدأ یا مقصد آن‌ها در آمارهای گمرکی مشخص نبوده، به اشتباه ثبت شده یا به دلایل محرمانگی افشا نشده است. از این رو، این عنوان یک کشور یا منطقه جغرافیایی مشخص را نشان نمی‌دهد، بلکه یک طبقه‌بندی آماری در نظام آمار تجارت بین‌الملل است که برای ثبت معاملات با شرکای تجاری نامشخص یا طبقه‌بندی نشده به کار می‌رود.

جدول ۴. عمده گروه کالاهای صادراتی ترکیه در سال ۲۰۲۵

فصل	شرح	ارزش صادرات (میلیارد دلار)	سهم از کل صادرات (درصد)
۸۷	وسایل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط آهن یا تراموا و اجزا و قطعات و متفرعات آنها	۳۶.۷	۱۳.۴
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آنها	۲۵.۹	۹.۵
۸۵	ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آنها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صورت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها	۱۷.۸	۶.۵
۲۷	سوختهای معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آنها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی	۱۵.۳	۵.۶
۷۱	مرورید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانیتها یا نیمه گرانیتها، فلزات گرانیتها، فلزات دارای روکش یا پوشش از فلزات گرانیتها و اشیای ساخته شده از این مواد؛ زیورآلات بدلی؛ سکه	۱۳.۴	۴.۹
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیای ساخته شده از این مواد	۱۱.۲	۴.۱
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۱۰.۷	۳.۹
۷۳	مصنوعات از چدن، آهن یا فولاد	۹.۷	۳.۵
۶۱	لباس و متفرعات لباس، کش باف یا قلاب‌باف	۹.۶	۳.۵
۶۲	لباس و متفرعات لباس، کشباف یا غیرقلاب‌باف	۶.۸	۲.۵

منبع: ITC

۲-۲-۳. عمده گروه کالاهای وارداتی ترکیه از جهان در سال ۲۰۲۵

بر اساس جدول ۵، فصل ۲۷ (سوختهای معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آنها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی) با داشتن سهم حدود ۱۷.۱ درصد از ارزش کل واردات ترکیه عمده‌ترین گروه کالایی وارداتی این کشور محسوب می‌شود. پس از این فصل، فصول ۸۴ و ۸۷ به ترتیب با داشتن سهمی معادل ۱۱.۴ درصد و ۱۰.۱ درصد در رتبه‌های بعدی عمده کالاهای وارداتی ترکیه در سال ۲۰۲۵ قرار می‌گیرند. ۱۰ گروه کالایی نخست وارداتی ترکیه حدود ۷۱.۴ درصد از ارزش کل واردات این کشور را در سال ۲۰۲۵ تشکیل می‌دهند.

جدول ۵. عمده گروه کالاهای وارداتی ترکیه در سال ۲۰۲۵

فصل	شرح	ارزش واردات (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات (درصد)
۲۷	سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی	۶۲.۵	۱۷.۱
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها	۴۱.۶	۱۱.۴
۸۷	وسایل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط آهن یا تراموا و اجزا و قطعات و متفرعات آن‌ها	۳۶.۹	۱۰.۱
۸۵	ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صورت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها	۳۰.۰	۸.۲
۷۱	مروارید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانبها یا نیمه گرانبها، فلزات گرانبها، فلزات دارای روکش یا پوشش از فلزات گرانبها و اشیای ساخته شده از این مواد؛ زیورآلات بدلی؛ سکه	۲۸.۱	۷.۷
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۲۲.۲	۶.۱
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیای ساخته شده از این مواد	۱۵.۶	۴.۳
۲۹	مواد شیمیایی آلی	۸.۹	۲.۴
۹۰	آلات و دستگاه‌های اپتیک، عکاسی، سینماتوگرافی، سنجش، کنترل، دقت‌سنجی، آلات و دستگاه‌های طبی - جراحی؛ اجزاء و قطعات و متفرعات آنها	۷.۷	۲.۱
۷۴	مس و مصنوعات از مس	۷.۵	۲.۱

منبع: ITC

۳. روابط ترکیه با ایران

ایران و ترکیه به‌عنوان دو قدرت مهم منطقه‌ای و دو همسایه با بیش از پنج قرن مرزهای نسبتاً ثابت، همواره جایگاه ویژه‌ای در معادلات ژئوپلیتیکی، امنیتی و اقتصادی غرب آسیا داشته‌اند. موقعیت ژئواستراتژیک، ظرفیت‌های اقتصادی، نقش ترانزیتی و نفوذ منطقه‌ای دو کشور موجب شده است که روابط تهران و آنکارا همواره یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تحولات منطقه‌ای و در نتیجه از اولویت‌های سیاست خارجی دو طرف باشد.

از منظر ژئوپلیتیکی، ایران و ترکیه هر دو درصدد افزایش دامنه نفوذ منطقه‌ای و تثبیت جایگاه خود در نظم در حال گذار خاورمیانه هستند. رقابت بر سر مسیرهای ترانزیتی، کریدورهای بین‌المللی حمل‌ونقل، بازارهای انرژی، نفوذ در قفقاز جنوبی و آسیای غربی و همچنین تلاش برای حفظ موازنه قدرت منطقه‌ای، از مهم‌ترین مؤلفه‌های شکل‌دهنده روابط دو کشور به شمار می‌رود. با این حال، وجود منافع مشترک در حوزه‌هایی همچون امنیت مرزها، مبارزه با تروریسم، تجارت، انرژی و ترانزیت موجب شده است که تهران و آنکارا همواره کانال‌های گفت‌وگو و همکاری را حفظ کنند.

در یک تقسیم‌بندی تاریخی، روابط معاصر ایران و ترکیه را می‌توان در چهار دوره متمایز بررسی کرد. دوره نخست (۱۳۰۱ تا ۱۳۵۷) با تثبیت روابط دوستانه و همکاری‌های دوجانبه همراه بود. دوره دوم، هم‌زمان با پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان دهه

۱۳۶۰، بیش از هر چیز تحت تأثیر شکل‌گیری نوعی وابستگی متقابل اقتصادی و ضرورت حفظ ثبات در روابط قرار داشت. دوره سوم (۱۳۶۹ تا ۱۳۸۱) با افزایش رقابت‌های منطقه‌ای و بروز تنش‌های سیاسی همراه بود. در نهایت، با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه از سال ۲۰۰۲، روابط دو کشور وارد مرحله‌ای جدید شد که اگرچه با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده، اما در مجموع بر پایه توسعه همکاری‌های تجاری و حفظ گفت‌وگوی سیاسی استوار بوده است.

در دو دهه اخیر، علی‌رغم تداوم اختلافات در موضوعاتی همچون روابط راهبردی ترکیه با ایالات متحده و اسرائیل، نحوه مواجهه با بحران‌های سوریه و عراق، تحولات قفقاز، مسئله فلسطین و برخی پرونده‌های انرژی، دو کشور موفق شده‌اند مناسبات اقتصادی خود را گسترش داده و از تبدیل اختلافات سیاسی به تقابل اقتصادی جلوگیری کنند. این الگو نشان می‌دهد که روابط ایران و ترکیه بیش از آنکه مبتنی بر همگرایی ایدئولوژیک باشد، بر عمل‌گرایی اقتصادی و مدیریت منافع متقابل استوار است.

این وضعیت را می‌توان در چارچوب نظریه وابستگی اقتصادی تبیین کرد. بر این اساس، افزایش حجم مبادلات تجاری، سرمایه‌گذاری، همکاری‌های ترانزیتی، گردشگری و سایر پیوندهای اقتصادی، هزینه بروز منازعه را برای طرفین افزایش داده و انگیزه حفظ ثبات در روابط را تقویت می‌کند. از این منظر، توسعه همکاری‌های اقتصادی نه تنها به رشد تجارت و سرمایه‌گذاری منجر می‌شود، بلکه به‌عنوان عاملی بازدارنده در برابر تشدید تنش‌های سیاسی نیز عمل می‌کند.

در همین چارچوب، روابط دیپلماتیک ایران و ترکیه نیز همگام با توسعه مناسبات اقتصادی، از روندی نسبتاً پایدار برخوردار بوده است. طی سال‌های اخیر، مقامات عالی‌رتبه دو کشور در قالب دیدارهای دوجانبه و همچنین در چارچوب سازمان‌ها و ابتکارات منطقه‌ای نظیر سازمان همکاری اقتصادی (اگو)، سازمان همکاری اسلامی و سازوکارهای چندجانبه دیگر، به‌طور مستمر رایزنی و گفت‌وگو داشته‌اند. استمرار این تعاملات بیانگر آن است که دو کشور، علی‌رغم اختلافات ژئوپلیتیکی، حفظ کانال‌های ارتباطی و توسعه همکاری‌های اقتصادی را یکی از ارکان اصلی مدیریت روابط دوجانبه تلقی می‌کنند.

روابط ایران و ترکیه به دلیل تحولات داخلی دو کشور، تغییرات در نظم منطقه‌ای، رقابت قدرت‌های بزرگ و رخداد‌های ژئوپلیتیکی اخیر، از جمله جنگ ایران، آمریکا و اسرائیل و افزایش بی‌ثباتی در غرب آسیا، وارد مرحله جدیدی از تعاملات شده‌اند که پیامدهای آن بر همکاری‌های اقتصادی، تجاری و ترانزیتی در بخش‌های بعدی این گزارش مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۱. نگاه ترکیه به جنگ اخیر بین ایران، اسرائیل و آمریکا

برای فهم رویکرد ترکیه در قبال جنگ اخیر، باید توجه داشت که سیاست خارجی این کشور بر مبنای منطق موازنه‌گرایی و پرهیز از جانب‌داری مطلق استوار است. ترکیه اگرچه در طول تاریخ با ایران در حوزه‌های مختلف ژئوپلیتیکی و منطقه‌ای رقابت داشته، اما در سال‌های اخیر نیز روابط آن با اسرائیل با تنش‌ها و اختلافات قابل توجهی همراه بوده است. از این‌رو، آنکارا در شرایط کنونی نه در قالب یک متحد راهبردی ایران قابل تعریف است و نه در جایگاه یک شریک همسو با اسرائیل؛ بلکه می‌کوشد با حفظ انعطاف‌پذیری راهبردی، میان الزامات امنیتی، ملاحظات ژئوپلیتیکی و منافع ملی خود توازن برقرار کند.

در این چارچوب، تحولات ناشی از جنگ اخیر ایران از منظر ترکیه دارای پیامدهای دوگانه است. از یک سو، مهار ظرفیت‌های هسته‌ای ایران با نگرانی‌های دیرینه آنکارا نسبت به برهم خوردن توازن قدرت منطقه‌ای همخوانی دارد و در راستای منافع راهبردی این کشور ارزیابی می‌شود. از سوی دیگر، نمایش برتری قاطع نظامی اسرائیل و احتمال تضعیف ساختاری یا بی‌ثباتی داخلی در ایران، نگرانی‌های جدی برای ترکیه به همراه دارد؛ زیرا چنین تحولاتی می‌تواند موازنه ژئوپلیتیکی منطقه را دگرگون کرده و پیامدهای امنیتی و ژئواکونومیکی گسترده‌ای برای آنکارا ایجاد کند. بر این اساس، ترکیه ضمن مخالفت با هسته‌ای شدن ایران، نسبت به سناریوهایی که به تضعیف شدید نظم سیاسی در ایران منجر شود نیز رویکردی محتاطانه و نگران دارد.

این رویکرد موازنه‌جویانه ترکیه ریشه در تحولات مقطعی سال‌های اخیر ندارد، بلکه محصول تجربه تاریخی طولانی روابط این کشور با ایران است. با همسایه شدن ایران و امپراتوری عثمانی از اواخر قرن پانزدهم میلادی، رقابت میان دو قدرت بر سر نفوذ و کنترل مناطق راهبردی غرب آسیا آغاز شد. این رقابت طی قرون بعدی در قالب جنگ‌های متعدد و طولانی ادامه یافت؛ جنگ‌هایی که اگرچه هزینه‌های سنگینی بر دو طرف تحمیل کرد، اما هیچ‌گاه به برتری قاطع یکی بر دیگری منجر نشد. در نتیجه، هر دو قدرت به تدریج دریافته‌اند که حفظ موازنه و اجتناب از تقابل مستقیم، کم‌هزینه‌تر و پایدارتر از ادامه منازعات فرسایشی است.

بر این اساس، از میانه قرن هفدهم و پس از انعقاد معاهده قصر شیرین در سال ۱۶۳۹، نوعی توازن پایدار میان ایران و عثمانی شکل گرفت که مبنای روابط دو طرف در قرون بعدی قرار گرفت. از آن زمان تاکنون، با وجود برخی تنش‌ها و اختلافات مقطعی، دو کشور از درگیری نظامی گسترده با یکدیگر اجتناب کرده‌اند. در همین چارچوب، مرز ایران و ترکیه یکی از باثبات‌ترین مرزهای خاورمیانه محسوب می‌شود و بخش قابل توجهی از آن همچنان بر پایه توافقات تاریخی قرن هفدهم استوار است.

در دوره حاکمیت حزب عدالت و توسعه، مهم‌ترین عرصه رقابت ژئوپلیتیکی ایران و ترکیه در منطقه، بحران سوریه بود. در حالی که ایران از دولت بشار اسد حمایت می‌کرد، ترکیه در کنار گروه‌های مخالف قرار گرفت و دو کشور عملاً در دو سوی یک منازعه منطقه‌ای قرار داشتند. با این حال، این رقابت هرگز به تقابل مستقیم میان تهران و آنکارا منجر نشد و دو طرف همچنان یکدیگر را به‌عنوان قدرت‌های منطقه‌ای هم‌وزن تلقی کرده و تلاش کردند اختلافات خود را در چارچوب مدیریت رقابت کنترل کنند.

در چنین بستری، دستیابی ایران به توانمندی هسته‌ای نظامی از منظر ترکیه یک تحول راهبردی نامطلوب تلقی می‌شود؛ زیرا می‌تواند توازن قدرت تاریخی میان دو کشور را به نفع ایران تغییر دهد. به همین دلیل، آنکارا به‌طور کلی از ابتکارها و سازوکارهای بین‌المللی با هدف جلوگیری از هسته‌ای شدن ایران حمایت کرده است.

با این حال، تشدید اختلافات ترکیه و اسرائیل در سال‌های اخیر موجب شده است که آنکارا با راهکارهای مبتنی بر اقدام نظامی گسترده علیه ایران مخالفت کند. از نگاه ترکیه، جلوگیری از هسته‌ای شدن ایران باید از مسیرهای سیاسی، دیپلماتیک و اقتصادی دنبال شود و نه از طریق اقداماتی که می‌تواند به بی‌ثباتی گسترده‌تر در منطقه یا برهم خوردن موازنه‌های ژئوپلیتیکی منجر شود.

ترکیه نخستین کشور با اکثریت مسلمان بود که در سال ۱۹۴۹ اسرائیل را به رسمیت شناخت. در دهه‌های بعد، به دلیل ماهیت سکولار نظام سیاسی ترکیه و تلاش اسرائیل برای گسترش روابط با کشورهای غیرعرب منطقه، دو طرف همکاری‌های

گسترده‌ای در حوزه‌های سیاسی، امنیتی، اطلاعاتی، نظامی و اقتصادی برقرار کردند و روابط آن‌ها تا پایان قرن بیستم از مهم‌ترین شراکت‌های راهبردی در خاورمیانه محسوب می‌شد.

با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه و تغییر رویکرد سیاست خارجی ترکیه، روابط دو کشور به تدریج وارد دوره‌ای از تنش شد. حمایت دولت اردوغان از مسئله فلسطین و برقراری ارتباط با جنبش حماس، اختلافات میان آنکارا و تل‌آویو را افزایش داد. این روند در پی حادثه ناوگان آزادی در سال ۲۰۱۰ و کشته شدن تعدادی از شهروندان ترکیه در حمله نیروهای اسرائیلی به کشتی حامل کمک‌های بشردوستانه به غزه، به اوج خود رسید و روابط سیاسی دو کشور را با بحرانی جدی مواجه کرد.

در سال‌های بعد نیز تداوم حضور بنیامین نتانیاهو در قدرت، اختلافات شخصی و سیاسی میان رهبران دو کشور و همچنین ارتباط اسرائیل با گروه‌های کرد فعال در شمال سوریه که از نگاه ترکیه دارای پیوندهایی با حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) هستند، بر شکاف‌های موجود افزود. از این رو، اگرچه روابط تجاری میان ترکیه و اسرائیل همچنان ادامه یافته است، اما سطح اعتماد سیاسی و امنیتی میان دو طرف نسبت به دهه‌های گذشته به شکل محسوسی کاهش یافته و روابط آن‌ها بیش از هر زمان دیگری ماهیتی رقابتی و پرتنش پیدا کرده است.

در مقابل، در محافل سیاست‌گذاری ترکیه نگرانی فزاینده‌ای نسبت به گسترش برتری نظامی اسرائیل در منطقه پس از تحولات اکتبر ۲۰۲۳ شکل گرفته است. این نگرانی‌ها از تضعیف قابل توجه ظرفیت‌های نظامی و سازمانی حماس و حزب‌الله تا هدف قرار گرفتن فرماندهان ارشد نظامی ایران را در بر می‌گیرد. از منظر آنکارا، تداوم این روند می‌تواند پیامدهای مهمی برای موازنه قدرت و ترتیبات امنیتی منطقه‌ای به همراه داشته باشد.

۳-۱-۱. ملاحظات امنیتی ترکیه در قبال تحولات ایران

با وجود آنکه ترکیه به طور کلی با تشدید اقدامات نظامی علیه ایران مخالفت می‌کند، به نظر می‌رسد از رویکردهای غیرنظامی با هدف محدودسازی برنامه هسته‌ای ایران، از جمله تشدید تحریم‌های اقتصادی، افزایش فشارهای دیپلماتیک و پیگیری راهکارهای مذاکره‌محور، حمایت کند. از این منظر، در صورتی که ایالات متحده آمریکا راهبرد مبتنی بر دیپلماسی و مدیریت سیاسی بحران را در اولویت قرار دهد و از گسترش تقابل نظامی جلوگیری کند، زمینه‌های قابل توجهی برای همسویی نسبی میان واشنگتن و آنکارا وجود خواهد داشت.

از منظر آنکارا، نامطلوب‌ترین سناریو، تضعیف ساختار دولت در ایران و ناامنی داخلی آن است؛ زیرا چنین وضعیتی می‌تواند برای سال‌های متمادی به گسترش بی‌ثباتی در ایران و کشورهای پیرامونی منجر شود. پیامدهای احتمالی این سناریو شامل تشدید رقابت‌ها و جنگ‌های نیابتی، افزایش موج‌های مهاجرت اجباری، تقویت گرایش‌های واگرایانه و برجسته‌تر شدن مسئله کردها در معادلات امنیتی منطقه خواهد بود. افزون بر این، تضعیف ایران می‌تواند با فراهم کردن فضای مانور بیشتر برای اسرائیل و حمایت ایالات متحده آمریکا، روند بازآرایی نظم منطقه‌ای بر اساس ترجیحات تل‌آویو را تسهیل کند. با این حال، تاکنون تداوم انسجام ساختار حکمرانی ایران مانع از تحقق این سناریوی مورد نگرانی ترکیه شده است. در ادامه به توضیح مختصر هر کدام از ملاحظات امنیتی ترکیه پرداخته شده است:

۱. احتمال شکل‌گیری موج جدید پناهجویان

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های امنیتی ترکیه، احتمال افزایش جریان پناهجویان در صورت تشدید بحران در ایران است. ترکیه که هم‌اکنون میزبان نزدیک به چهار میلیون پناهجو، عمدتاً از سوریه و دیگر کشورهای بحران‌زده منطقه است، هرگونه

بی‌ثباتی گسترده در ایران را بالقوه زمینه‌ساز شکل‌گیری موج جدیدی از مهاجرت ارزیابی می‌کند. هرچند مراکز اصلی جمعیتی ایران فاصله قابل توجهی با مرزهای ترکیه دارند، اما تجربه دهه‌های گذشته نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از ایرانیان مهاجر، به دلیل مجاورت جغرافیایی و نقش ترکیه به‌عنوان مسیر ترانزیتی به اروپا و آمریکای شمالی، این کشور را به‌عنوان نخستین مقصد خود انتخاب کرده‌اند. از این‌رو، بروز بحران فراگیر در ایران می‌تواند فشار مضاعفی بر ظرفیت‌های اقتصادی، اجتماعی و امنیتی ترکیه وارد سازد.

۲. ناامنی در ایران و پیامدهای امنیتی آن برای ترکیه

از منظر آنکارا، بی‌ثباتی امنیتی در ایران می‌تواند زمینه را برای افزایش تحرکات گروه‌های مسلح ضدترکیه، به‌ویژه حزب حیات آزاد کردستان (پژاک)، فراهم کند. این نگرانی با توجه به تجربه فعالیت گروه‌هایی نظیر حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) و داعش در بهره‌برداری از شرایط بی‌ثبات در عراق و سوریه، از اهمیت بیشتری برخوردار است. علاوه بر این، در شرایطی که ترکیه روند خلع سلاح پ.ک.ک را دنبال می‌کند، عدم همراهی پژاک با این روند، احتمال تقویت ظرفیت‌های عملیاتی این گروه و استفاده از مناطق مرزی ایران برای فعالیت‌های فرامرزی علیه امنیت ترکیه را از نگاه آنکارا به یکی از دغدغه‌های مهم امنیتی در روابط دو کشور تبدیل کرده است.

۳. روابط رهبران و آینده همکاری آمریکا و ترکیه در قبال ایران

روابط شخصی نزدیک میان دونالد ترامپ و رجب طیب اردوغان می‌تواند زمینه‌ساز هماهنگی بیشتر ایالات متحده آمریکا و ترکیه در قبال پرونده هسته‌ای ایران باشد. از آنجا که آنکارا بی‌ثباتی در خاورمیانه را تهدیدی برای امنیت و منافع خود می‌داند، از رویکردهای دیپلماتیک و اقتصادی با هدف جلوگیری از احیای توان هسته‌ای ایران حمایت می‌کند، اما با اقداماتی که به تضعیف ساختار دولت ایران یا بی‌ثباتی گسترده در این کشور بینجامد، موافق نیست. انتظار نمی‌رود ترکیه از هرگونه اقدام نظامی جدید آمریکا یا اسرائیل علیه ایران حمایت کند. از نگاه آنکارا، تشدید درگیری‌های نظامی می‌تواند به بی‌ثباتی گسترده منطقه، تضعیف نظم امنیتی پیرامونی و شکل‌گیری تهدیدهای جدید علیه امنیت ملی ترکیه منجر شود. از این‌رو، تداوم ارتباط مستقیم میان رهبران دو کشور و مدیریت اختلافات از طریق گفت‌وگو، برای جلوگیری از تبدیل شکاف‌های موجود به بحران در روابط دوجانبه، اهمیت ویژه‌ای خواهد داشت (موسسه واشنگتن، ۲۰۲۶).

۳-۱-۲. فرصت‌های ناشی از جنگ برای ترکیه

با وجود مخاطرات ناشی از جنگ اخیر، این تحولات فرصت‌های مهمی نیز برای ترکیه ایجاد کرده است تا نقش منطقه‌ای خود را در ابعاد مختلف گسترش دهد. این فرصت‌ها عمدتاً در سه حوزه قابل مشاهده است: تقویت جایگاه صنعت دفاعی و توسعه همکاری‌های امنیتی، ایفای نقش فعال‌تر در بازطراحی کریدورهای ترانزیتی و شبکه‌های تجاری منطقه و همچنین ارتقای موقعیت ژئوپلیتیکی از طریق شکل‌دهی به ائتلاف‌ها و همگرایی‌های جدید منطقه‌ای. در ادامه نگاه مختصری به هرکدام از این فرصت‌ها شده است:

۱. تقویت صنعت دفاعی و همکاری‌های امنیتی

جنگ اخیر، موضوع امنیت را به یکی از مهم‌ترین اولویت‌های کشورهای خلیج فارس و به‌طور کلی منطقه تبدیل کرده است. هرچند تاکنون جایگزین مؤثری برای چتر امنیتی ایالات متحده آمریکا شکل نگرفته است، اما این سازوکار نیز نتوانسته انتظارات امنیتی کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس را به‌طور کامل برآورده سازد. از نگاه بسیاری از دولت‌های منطقه، به‌ویژه

اعضای شورای همکاری خلیج فارس، ایالات متحده آمریکا همچنان شریک امنیتی اجتناب‌ناپذیر است، اما همزمان بازیگری غیرقابل اتکا و در مواردی دارای رویکردهای فشارآمیز تلقی می‌شود. با این حال، علیرغم این نارضایتی‌ها، تحولات اخیر و به‌ویژه اقدامات ایران در خلیج فارس، کشورهای عربی را به حفظ و حتی تقویت همکاری‌های امنیتی با واشنگتن سوق خواهد داد. در چنین شرایطی، ترکیه می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های روبه‌رشد صنعت دفاعی خود و توسعه همکاری‌های نظامی و امنیتی با کشورهای منطقه، جایگاه خود را به‌عنوان یکی از تأمین‌کنندگان مهم تجهیزات دفاعی و شریک امنیتی مکمل در خاورمیانه بیش از پیش تقویت کند.

۲. مسیرهای تجاری و اتصال‌پذیری منطقه‌ای

جنگ ایران و اسرائیل و تشدید ناامنی در تنگه هرمز، موضوع بازطراحی مسیرهای تجاری و کریدورهای ترانزیتی را به یکی از اولویت‌های اصلی دستورکار منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل کرده است. در چنین شرایطی، ترکیه به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی ممتاز و قرارگیری در محل تلاقی اروپا، آسیا و خاورمیانه، از ظرفیت قابل توجهی برای بهره‌برداری از تحولات جدید برخوردار است.

در سال‌های اخیر، بازاریابی ژئوپلیتیکی خاورمیانه موجب شده است توسعه کریدورهای ترانزیتی و پروژه‌های اتصال منطقه‌ای به یکی از محورهای اصلی رقابت ژئواکونومیک تبدیل شود. ابتکار کمربند و جاده چین (BRI)^{۱۸}، کریدور اقتصادی هند-خاورمیانه-اروپا (IMEC)^{۱۹} و پروژه خط لوله مدیترانه شرقی از مهم‌ترین طرح‌هایی هستند که با هدف متنوع‌سازی مسیرهای تجارت و زنجیره‌های تأمین جهانی دنبال شده‌اند. هرچند تحولات اخیر منطقه، به‌ویژه جنگ غزه و جنگ اخیر کشورمان، اجرای برخی از این پروژه‌ها را با چالش مواجه کرده است، اما همزمان ضرورت ایجاد مسیرهای جایگزین و ایمن برای تجارت و انتقال انرژی را بیش از پیش افزایش داده است.

ترکیه با تمرکز بر توسعه جاده توسعه عراق و کریدور میانی، تلاش می‌کند خود را به هاب اصلی ترانزیت کالا، انرژی و زنجیره‌های تأمین میان آسیا و اروپا تبدیل کند. اهمیت این پروژه‌ها فراتر از توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل است؛ زیرا با بازاریابی مسیرهای تجارت و انرژی، در عمل به بازتعریف موازنه‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه منجر می‌شوند. موفقیت این ابتکارات می‌تواند نقش ترکیه را در نظم نوظهور منطقه‌ای ارتقا داده و نفوذ و قدرت چانه‌زنی آنکارا را در تعاملات منطقه‌ای و جهانی افزایش دهد.

در این چارچوب، ترکیه و شرکای منطقه‌ای آن در تلاش‌اند با توسعه و گسترش پروژه‌های اتصال‌پذیری، جایگاه این کشور را در شبکه‌های ترانزیتی و تجاری منطقه تقویت کنند. از این منظر، الحاق سوریه به پروژه جاده توسعه عراق می‌تواند ضمن کوتاه‌تر کردن مسیر دسترسی به دریای مدیترانه، کارایی اقتصادی این کریدور را نیز افزایش دهد. همچنین، پیوستن ارمنستان به کریدور میانی علاوه بر تقویت این مسیر ترانزیتی، می‌تواند به پیشبرد روند عادی‌سازی روابط میان ترکیه، جمهوری آذربایجان و ارمنستان نیز کمک کند.

در فضای ژئوپلیتیکی پس از جنگ ایران، انتظار می‌رود توسعه کریدورهای تجاری، زیرساخت‌های حمل‌ونقل و پروژه‌های اتصال منطقه‌ای به یکی از محورهای اصلی همکاری و رقابت میان بازیگران منطقه تبدیل شود. در همین راستا، پروژه راه‌آهن حجاز که به‌عنوان یک کریدور زمینی بالقوه میان کشورهای حوزه خلیج فارس و اروپا، از طریق اتصال ترکیه، سوریه، اردن و

¹⁸ China's Belt and Road Initiative (BRI)

¹⁹ India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC)

عربستان سعودی طراحی شده است، به تدریج مورد توجه بیشتری قرار گرفته و می‌تواند در آینده به یکی از مسیرهای مهم تجارت و ترانزیت منطقه تبدیل شود.

۳. شکل‌گیری آرایش‌های جدید منطقه‌ای

تحولات ژئوپلیتیکی اخیر در ایران، روند شکل‌گیری آرایش‌های نوین قدرت و الگوهای جدید همکاری در خاورمیانه را تسریع کرده است. در این چارچوب، سازوکار چهارجانبه متشکل از ترکیه، پاکستان، عربستان سعودی و مصر را می‌توان یکی از مهم‌ترین ابتکارات نوظهور منطقه‌ای دانست. این چارچوب، بیش از آنکه یک ائتلاف رسمی با تعهدات امنیتی متقابل باشد، بستری برای رایزنی، هماهنگی و هم‌افزایی میان قدرت‌های اثرگذار منطقه در مواجهه با تحولات پس از جنگ محسوب می‌شود.

رویکرد ترکیه در قبال این سازوکار، حفظ ماهیت باز و انعطاف‌پذیر آن و فراهم ساختن امکان مشارکت سایر بازیگران منطقه‌ای است. از دیدگاه آنکارا، شکل‌گیری ائتلاف‌های محدود و انحصاری می‌تواند به ایجاد بلوک‌های رقیب، تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی و افزایش واگرایی در نظم امنیتی خاورمیانه منجر شود؛ از این‌رو، ترکیه ترجیح می‌دهد این چارچوب به‌عنوان سازوکاری فراگیر برای گفت‌وگو و هماهنگی منطقه‌ای عمل کند.

اگرچه برخی اعضای این مجموعه، به‌ویژه ترکیه و پاکستان، در جریان بحران اخیر نقش فعالی در حمایت از راه‌حل‌های دیپلماتیک و تلاش برای مهار تنش‌ها ایفا کرده‌اند، اما کارکرد اصلی این چارچوب را باید در مدیریت پیامدهای ژئوپلیتیکی و امنیتی دوران پس از جنگ و شکل‌دهی به ترتیبات جدید منطقه‌ای جست‌وجو کرد. از این منظر، این سازوکار می‌تواند به یکی از بسترهای مؤثر برای هماهنگی سیاست‌های امنیتی و سیاسی قدرت‌های میانی منطقه در نظم در حال گذار خاورمیانه تبدیل شود.

صرف‌نظر از اینکه توافق اخیر میان ایران و آمریکا پایدار باشد یا خیر، جنگ اخیر هم‌اکنون نیز روند بازآرایی نظم ژئوپلیتیکی خاورمیانه را آغاز کرده است. اگرچه هنوز برای قضاوت درباره برندگان و بازندگان این تحولات زود است، اما شواهد حاکی از آن است که جایگاه و نقش منطقه‌ای ترکیه در نظم جدید خاورمیانه به‌طور قابل توجهی تقویت خواهد شد (چتم‌هاوس^{۲۰}، ۲۰۲۶).

۳-۲. عوامل مؤثر بر روابط تجاری ایران و ترکیه

روابط ایران و ترکیه به‌عنوان دو قدرت مهم منطقه‌ای، تحت تأثیر مجموعه‌ای از متغیرهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی قرار دارد. این روابط در دهه‌های اخیر نه در قالب همکاری کامل و نه در چارچوب تقابل مستمر قابل تبیین بوده، بلکه آمیزه‌ای از همکاری، رقابت، همگرایی و واگرایی را در حوزه‌های مختلف دربرگرفته است. مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه را می‌توان در چهار دسته کلی شامل متغیرهای سیاسی و امنیتی، متغیرهای اقتصادی، متغیرهای فرهنگی و اجتماعی و همچنین کلان‌روندهای مؤثر بر محیط منطقه‌ای و بین‌المللی طبقه‌بندی کرد که در جدول زیر ارائه شده‌اند.

²⁰ Chatham House

جدول ۶. متغیرهای موثر بر روابط بین ایران و ترکیه

متغیرهای اثرگذار	شرح	ارزیابی متغیر در دوره پساجنگ
متغیرهای سیاسی و امنیتی		
رقابت ایران و ترکیه برای گسترش نفوذ منطقه‌ای و مدیریت تحولات خاورمیانه (به‌ویژه عراق)	ایران و ترکیه به‌عنوان دو قدرت منطقه‌ای، به دلیل برخورداری از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی، اقتصادی و تاریخی، در بسیاری از عرصه‌های منطقه‌ای برای گسترش نفوذ خود با یکدیگر رقابت می‌کنند. عراق یکی از مهم‌ترین کانون‌های این رقابت است. اگرچه ایران به واسطه نفوذ سیاسی و امنیتی در میان جریان‌های شیعی از موقعیت برتری برخوردار است، اما ترکیه نیز از طریق توسعه روابط اقتصادی، نفوذ در میان اهل سنت و گسترش همکاری با اقلیم کردستان عراق، جایگاه قابل توجهی در این کشور به دست آورده است.	پیش‌بینی می‌شود پس از جنگ اخیر احتمال افزایش تحرک ترکیه برای گسترش نفوذ اقتصادی، امنیتی و سیاسی در عراق، به‌ویژه در اقلیم کردستان و میان بازیگران اهل سنت، تقویت شود. با این حال، ریشه‌دار بودن نفوذ ایران در ساختار سیاسی و امنیتی عراق مانع حذف آن خواهد شد و رقابت دو کشور احتمالاً در قالب موازنه‌گری، نفوذ غیرمستقیم و بهره‌گیری از بازیگران محلی تشدید می‌شود.
رویکردها و سیاست‌های ایران و ترکیه در قبال مسئله فلسطین	مسئله فلسطین یکی از موضوعات مهم و اثرگذار در سیاست خارجی ایران و ترکیه محسوب می‌شود. ترکیه در سال‌های اخیر با اتخاذ مواضع حمایتی از فلسطینیان، تلاش کرده است جایگاه خود را در جهان اسلام تقویت کند. با این حال، رویکرد آنکارا با سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران تفاوت دارد؛ به‌گونه‌ای که ضمن انتقاد از برخی سیاست‌های اسرائیل، همچنان روابط رسمی خود با این رژیم را حفظ کرده است. از این رو، مسئله فلسطین در عین ایجاد برخی زمینه‌های همگرایی میان ایران و ترکیه، یکی از حوزه‌های تفاوت در رویکردهای منطقه‌ای دو کشور نیز به شمار می‌رود.	پیش‌بینی می‌شود جنگ اخیر موجب افزایش همگرایی تاکتیکی ایران و ترکیه در محکومیت اقدامات نظامی اسرائیل و حمایت سیاسی از آرمان فلسطین شود؛ با این حال، تفاوت در سطح و ماهیت تعامل دو کشور با اسرائیل همچنان پابرجا مانده و مسئله فلسطین همچنان عرصه‌ای از همگرایی گفتمانی، اما واگرایی راهبردی در روابط ایران و ترکیه باقی بماند.
توسعه حضور و نفوذ سیاسی، اقتصادی و امنیتی ترکیه در افغانستان	افغانستان یکی از عرصه‌های مهم رقابت و همکاری غیرمستقیم ایران و ترکیه محسوب می‌شود. ترکیه با اتکا به پیوندهای قومی و فرهنگی، به‌ویژه در میان اقوام ترک‌تبار افغانستان، در پی افزایش نفوذ خود در این کشور و تقویت جایگاهش در آسیای مرکزی است؛ رویکردی که در برخی موارد با منافع و ملاحظات ایران همسو نیست. با این حال، تلاش آنکارا برای ترویج قرائتی معتدل‌تر از اسلام و ایفای نقش در حوزه‌های آموزشی و فرهنگی، می‌تواند در برخی ابعاد با اهداف ایران همپوشانی داشته باشد. از این رو، حضور ترکیه در افغانستان واجد ظرفیت‌های توأمان همکاری و رقابت برای دو کشور است (فلاح، ۱۳۹۸).	جنگ اخیر و تمرکز بیشتر ایران بر تحولات غرب آسیا، می‌تواند فضای مانور ترکیه برای تعمیق نفوذ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در افغانستان را افزایش دهد.
گسترش همکاری‌ها و روابط راهبردی ترکیه با پاکستان	با توجه به همپوشانی منافع و همکاری‌های رو به گسترش ترکیه و پاکستان، به‌ویژه در حوزه‌های مرتبط با افغانستان، این همکاری می‌تواند در مواردی بر موازنه‌های ژئوپلیتیکی مورد نظر ایران تأثیرگذار باشد. حساسیت اسلام‌آباد نسبت به نقش و نفوذ ایران در افغانستان، در کنار رقابت‌های منطقه‌ای تهران و آنکارا در موضوعاتی همچون سوریه، عراق و افغانستان، زمینه‌هایی را برای شکل‌گیری رویکردهای همسو میان ترکیه و پاکستان فراهم کرده است. افزون بر این، روابط دو کشور با ایالات متحده و برخی	جنگ اخیر و افزایش تلاش ترکیه برای تنوع‌بخشی به ائتلاف‌های منطقه‌ای، می‌تواند همکاری راهبردی آنکارا و اسلام‌آباد، را تقویت کند. این روند، در صورت همسویی بیشتر دو کشور در مسائل منطقه‌ای، می‌تواند بر موازنه ژئوپلیتیکی پیرامون ایران اثرگذار بوده و ضرورت رصد مستمر این همکاری از منظر منافع راهبردی جمهوری اسلامی ایران را افزایش دهد.

	کشورهای عربی بر اهمیت رصد و تحلیل این همکاری‌ها از منظر منافع و ملاحظات راهبردی ایران می‌افزاید.	
روابط ترکیه با اسرائیل	روابط ترکیه و اسرائیل نسبت به دهه‌های اولیه شکننده‌تر شده است. باوجود روابط تجاری و همکاری‌های نظامی - اطلاعاتی بلندمدت، درک و تصور آن‌ها از یکدیگر دچار مشکلات جدی شده است (sever and almog، ۲۰۱۹). باتوجه به اینکه ایران اسرائیل را به رسمیت نمی‌شناسد و اساساً با آن مشکل دارد، روابط ترکیه و اسرائیل هرچه واکراثر شود، بیشتر مطلوب ایران است و هرچه همکاری میان آن دو کشور بیشتر شود موجب نگرانی ایران خواهد بود و هرچه به سمت اتحاد استراتژیک پیش رود، تاثیر منفی بر رباط ایران و ترکیه خواهد گذاشت.	
رقابت ایران و ترکیه برای نفوذ ژئوپلیتیک در آسیای مرکزی	آسیای مرکزی را باید به‌عنوان یک مجموعه ژئوپلیتیکی یکپارچه در نظر گرفت که ایران و ترکیه در آن به‌طور همزمان دارای ابعاد رقابتی و مکمل هستند. با توجه به نفوذ سنتی روسیه در ترتیبات امنیتی منطقه و فقدان پیوستگی سرزمینی مستقیم ترکیه با کشورهای آسیای مرکزی، رقابت امنیتی میان تهران و آنکارا در این حوزه محدود است. با این حال، پیوندهای زبانی، فرهنگی و هویتی، بستر رقابت ژئوپلیتیکی دو کشور را فراهم کرده است؛ به‌گونه‌ای که ترکیه با تکیه بر اشتراکات قومی و زبانی جهان ترک و ایران با اتکا به پیوندهای تاریخی و فرهنگی، در پی افزایش نفوذ خود در منطقه هستند. با وجود این، رقابت دو کشور در آسیای مرکزی عمدتاً در چارچوب یک پارادایم مشترک تمدنی و اسلامی جریان دارد و ماهیتی متفاوت از رقابت با بازیگران خارج از این حوزه فرهنگی و تمدنی دارد.	
رقابت ایران و ترکیه در ترتیبات سیاسی و امنیتی قفقاز	رقابت ترکیه و ایران در این منطقه با آنکه جنبه‌های فرهنگی - اقتصادی دارد، اما بعد اصلی آن ترتیبات سیاسی - امنیتی بوده است. از زمان شکل‌گیری بحران قره‌باغ مدل‌های مختلفی در منطقه شکل گرفته است که معمولاً ایران و ترکیه در مقابل هم تعریف می‌شوند.	
روابط راهبردی ترکیه و ایالات متحده آمریکا	اگرچه در سال‌های اخیر در برخی پرونده‌های منطقه‌ای و بین‌المللی میان ترکیه و آمریکا اختلافاتی مشاهده شده است، اما نگاه ایران و ترکیه به حضور آمریکا در منطقه همچنان متفاوت است. ایران عموماً حضور آمریکا را مغایر با منافع و امنیت منطقه‌ای خود می‌داند، در حالی که ترکیه رویکردی عمل‌گرایانه داشته و در مواردی که این حضور را در راستای منافع ملی خود ارزیابی کند، از همکاری با آمریکا استقبال می‌کند.	
جنگ اخیر موجب تشدید تنش‌های سیاسی و گفت‌وگویی میان ترکیه و اسرائیل شده و احتمال احیای سریع روابط راهبردی دو کشور را در کوتاه‌مدت کاهش داده است.	به نظر می‌رسد، جنگ اخیر و افزایش فشارهای امنیتی بر ایران، می‌تواند فرصت بیشتری برای ترکیه جهت گسترش نفوذ ژئوپلیتیکی، اقتصادی و فرهنگی خود در آسیای مرکزی، فراهم کند. بااین‌حال، حضور مؤثر روسیه و چین در منطقه، همراه با پیوندهای تاریخی و فرهنگی ایران، موجب خواهد شد رقابت تهران و آنکارا همچنان در چارچوب رقابت نرم و غیرامنیتی ادامه یابد و از تبدیل شدن به تقابل راهبردی جلوگیری شود.	
جنگ اخیر و افزایش تمرکز ایران بر چالش‌های امنیتی، می‌تواند فرصت بیشتری برای ترکیه جهت تقویت نقش خود در ترتیبات سیاسی و امنیتی قفقاز جنوبی، به‌ویژه در همکاری با جمهوری آذربایجان، فراهم کند. بااین‌حال، حساسیت روسیه نسبت به موازنه قدرت در قفقاز، منافع بازیگران فرامنطقه‌ای و اهمیت ژئوپلیتیکی مرزهای شمالی ایران، موجب خواهد شد رقابت تهران و آنکارا همچنان در چارچوب موازنه‌گری منطقه‌ای و بدون تقابل مستقیم ادامه یابد.	پس از جنگ اخیر، اهمیت ژئوپلیتیکی ترکیه برای ایالات متحده در مدیریت بحران‌های پیرامونی، میانجی‌گری با ایران و حفظ انسجام ناتو افزایش یافته و زمینه تقویت همکاری‌های امنیتی و دفاعی دو کشور را فراهم کرده است. بااین‌حال، به نظر می‌رسد تداوم سیاست خودمختاری راهبردی آنکارا و مخالفت آن با گسترش جنگ علیه ایران (در زمان تدوین گزارش) نشان می‌دهد این نزدیکی ماهیتی عمل‌گرایانه و محدود	

دارد و به همسویی کامل راهبردی منجر نخواهد شد (رویترز، ۲۰۲۶).		
پس از جنگ اخیر، نگرانی‌های مشترک ایران و ترکیه درباره تحرکات پ.ک.ک و پژاک می‌تواند همکاری‌های اطلاعاتی و امنیت مرزی دو کشور را تقویت کند.	موضوع پ.ک.ک و پژاک با وجود مشکلات امنیتی برای هر دو کشور، حکم کارت بازی را نیز دارد. در حال حاضر، این موضوع محور همکاری طرفین قرار گرفته است؛ اما می‌تواند در مواقعی به عنوان اهرم فشاری علیه بازیگر دیگر به کار گرفته شود.	همکاری و رقابت در مسئله کردها (پ.ک.ک و پژاک)
جنگ اخیر و افزایش ملاحظات امنیتی ایران، می‌تواند زمینه گسترش نفوذ اقتصادی و سیاسی ترکیه در اقلیم کردستان عراق را تقویت کند. با این حال، مخالفت مشترک تهران و آنکارا با هرگونه روند استقلال‌طلبی کردی و استمرار نفوذ سیاسی و امنیتی ایران در عراق، موجب خواهد شد اقلیم کردستان همچنان عرصه‌ای از همکاری امنیتی هم‌زمان با رقابت ژئوپلیتیکی و اقتصادی دو کشور باقی بماند.	ایران و ترکیه در مخالفت با تشکیل کشور مستقل کردی در شمال عراق دارای منافع امنیتی مشترک هستند و این همگرایی در مقطعی به همکاری دو کشور منجر شده است. با این حال، اقلیم کردستان عراق به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی و اقتصادی خود، همچنان یکی از حوزه‌های رقابت و همکاری هم‌زمان میان تهران و آنکارا به شمار می‌رود.	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان عراق)
تحولات پس از جنگ اخیر و بازتعریف ترتیبات سیاسی و امنیتی سوریه، مسئله جایگاه کردهای این کشور را به یکی از عوامل اثرگذار بر روابط ایران و ترکیه تبدیل کرده است. مخالفت مشترک دو کشور با تجزیه سوریه می‌تواند زمینه همکاری را فراهم کند.	باتوجه به اینکه کردهای در آینده سوریه نقش دارند، نوع برخورد و مواجهه با کردستان سوریه بر روابط ترکیه و ایران تاثیرگذار است.	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان سوریه)
پس از جنگ اخیر، نقش ترکیه در ساختار دفاعی ناتو و اهمیت ژئوپلیتیکی آن برای ائتلاف بیش از پیش برجسته شده است که می‌تواند پیامدهایی برای محیط امنیتی ایران، از جمله در حوزه‌های دفاع موشکی، تبادل اطلاعات و همکاری‌های نظامی، به همراه داشته باشد.	حضور ترکیه در ناتو تبعاتی برای ایران دارد که عبارتند از: ۱. استقرار سامانه‌های دفاع موشکی ناتو در ترکیه که می‌تواند در حمایت از اسرائیل عمل کند. ۲. احتمال استفاده از پایگاه‌های ناتو برای حمله نظامی به ایران ۳. مجهز شدن ترکیه به به‌روزترین تسلیحات، برخورداری از به‌روزترین آموزش‌ها یا استانداردها و تدوین شدن دکترین‌های هوایی، نظامی و دریایی این کشور با استانداردهای بالا به سبب عضویت در ناتو. ۴. جمع‌آوری اطلاعات توسط آمریکا و متحدانش در ناتو با استقرار سامانه‌های راداری ناتو در ترکیه	عضویت و روابط ترکیه و ناتو
پس از جنگ اخیر، گسترش شبکه پایگاه‌ها، استقرارهای برون مرزی و ظرفیت‌های عملیاتی ترکیه در عراق، سوریه و قفقاز می‌تواند عمق راهبردی، اشراف اطلاعاتی و قدرت مداخله این کشور را در محیط پیرامونی ایران افزایش دهد. این روند، ضمن ارتقای توان چانه‌زنی آنکارا در ترتیبات امنیتی منطقه، ممکن است موازنه نفوذ میان دو کشور را به زیان ایران تغییر داده و حساسیت تهران را نسبت به کارکردهای اطلاعاتی و نظامی این حضور تشدید کند.	یکی از متغیرهای دیگری که می‌تواند بر روابط ایران و ترکیه اثرگذار باشد، تلاش ترکیه برای گسترش حضور نظامی در منطقه است. گسترش پایگاه‌های نظامی ترکیه از دو جنبه برای ایران اهمیت دارد: نخست، امکان جمع‌آوری اطلاعات نظامی علیه ایران است که با توجه به عضویت در ناتو اهمیت دارد. دوم، گسترش حضور ترکیه در منطقه و افزایش توان چانه‌زنی ترکیه در معادلات منطقه‌ای است.	گسترش حضور نظامی ترکیه در منطقه
متغیرهای اقتصادی		

پس از جنگ اخیر، افزایش نااطمینانی‌های ژئوپلیتیکی و اختلال در برخی مسیرهای تجاری، می‌تواند اهمیت سازوکارهای همکاری منطقه‌ای همچون اکو و دی-۸ را برای ایران و ترکیه در حوزه‌های تجارت، ترانزیت و تاب‌آوری اقتصادی افزایش دهد. با این حال، محدودیت‌های نهادی این سازمان‌ها، اختلاف اولویت‌های اعضا و تداوم رقابت‌های ژئوپلیتیکی، احتمال تبدیل ظرفیت‌های موجود به همگرایی اقتصادی مؤثر را همچنان با چالش مواجه خواهد ساخت.	ایران و ترکیه در دو پیمان اقتصادی اکو و دی-۸ عضو هستند. اگرچه هیچ یک از این دو پیمان آنچنان که باید و شاید به اهداف خود دست نیافته‌اند، ظرفیت و زمینه رشد و ایجاد همگرایی میان اعضا وجود دارد.	عضویت در پیمان‌های اقتصادی
پس از جنگ اخیر، موافقت‌نامه‌های تجاری دوجانبه می‌توانند با ایجاد چارچوب حقوقی نسبتاً باثبات، کاهش موانع تعرفه‌ای و تسهیل جریان کالا، نقشی مؤثر در حفظ پیوندهای اقتصادی ایران و ترکیه ایفا کنند. با این حال، میزان اثربخشی این توافق‌ها همچنان به نحوه اجرا، رفع موانع غیرتعرفه‌ای، ثبات مقررات و مصون ماندن مناسبات تجاری از سرریز تنش‌های سیاسی و امنیتی وابسته خواهد بود.	موافقت‌نامه‌های تجاری میان دو کشور در روابط اقتصادی دو کشور بسیار مؤثر بوده‌اند.	توافق‌نامه‌های تجاری دو جانبه میان ترکیه و ایران
پس از جنگ اخیر، تشدید فشارهای تحریمی و نظارت بر مبادلات مالی، موازنه‌گری ترکیه میان حفظ روابط اقتصادی با ایران و ملاحظات ناشی از روابط با ایالات متحده را پیچیده‌تر خواهد کرد. با این حال، وابستگی‌های متقابل تجاری و ظرفیت‌های ترانزیتی ترکیه، می‌تواند زمینه تداوم همکاری‌های اقتصادی محدود و گزینشی میان دو کشور را حفظ کند.	ترکیه در قبال تحریم‌های ایران همواره میان حفظ روابط اقتصادی با تهران و ملاحظات ناشی از مناسبات راهبردی خود با ایالات متحده آمریکا در حال موازنه بوده است. با وجود این، آنکارا در مقاطع مختلف تلاش کرده است از ظرفیت‌های تجاری، مالی و ترانزیتی خود برای کاهش بخشی از آثار محدودیت‌های اقتصادی علیه ایران استفاده کند. موقعیت ژئوپلیتیکی، زیرساخت‌های حمل‌ونقلی و پیوندهای گسترده اقتصادی ترکیه، این کشور را به یکی از مهم‌ترین مجاری منطقه‌ای برای تأمین برخی نیازهای تجاری و اقتصادی ایران در دوره‌های تحریم تبدیل کرده است.	تحریم‌های اقتصادی
پس از جنگ اخیر، افزایش نااطمینانی‌های ژئوپلیتیکی و محدودیت‌های اقتصادی ایران می‌تواند زمینه تقویت سهم و نفوذ تجاری ترکیه در بازارهای منطقه را فراهم کند. با این حال، پیوندهای اقتصادی ایران با برخی همسایگان و روند بازآرایی کریدورهای تجاری، موجب خواهد شد رقابت ژئواکونومیک دو کشور همچنان به عنوان یکی از مؤلفه‌های پایدار روابط دوجانبه تداوم یابد.	یکی از ابعاد رقابت ژئواقتصادی ایران و ترکیه، میزان نفوذ اقتصادی و وابستگی تجاری کشورهای منطقه به هر یک از دو کشور است. در این زمینه، ترکیه به دلیل اقتصاد متنوع‌تر، پیوند گسترده‌تر با بازارهای جهانی و محدود نبودن به تحریم‌های بین‌المللی، از جایگاه اقتصادی پررنگ‌تری در خاورمیانه برخوردار است. در مقابل، عواملی نظیر تحریم‌های اقتصادی و چالش‌های امنیتی منطقه‌ای، ظرفیت ایران برای گسترش نفوذ تجاری و اقتصادی در کشورهای پیرامونی را تا حدی محدود کرده است.	رقابت در بازارهای اقتصادی منطقه
پس از جنگ اخیر، افزایش اهمیت امنیت و تنوع‌بخشی به مسیرهای تأمین انرژی می‌تواند تلاش ترکیه برای تثبیت جایگاه خود به عنوان هاب منطقه‌ای را تقویت کند.	کریدورهای انرژی علاوه بر ایجاد درآمدهای اقتصادی، نقش مهمی در ارتقای جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک کشورهای ایفا کرده و قدرت چانه‌زنی آن‌ها را در معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی افزایش می‌دهند. در این چارچوب، تلاش ترکیه برای تبدیل شدن به هاب	رقابت بر سر کریدورهای انتقال انرژی

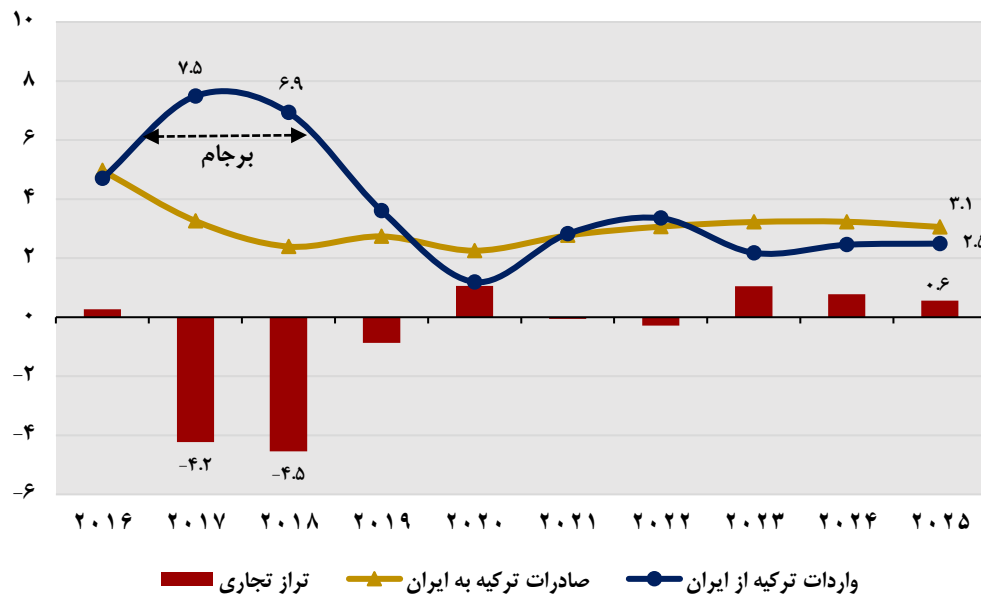
	انرژی منطقه از طریق توسعه مسیرهای انتقال نفت و گاز، می‌تواند در بلندمدت به تنوع بخشی منابع تأمین انرژی این کشور و کاهش وابستگی آن به واردات گاز از ایران منجر شود؛ موضوعی که از منظر روابط اقتصادی و انرژی میان دو کشور دارای اهمیت راهبردی است.	
تأمین انرژی ترکیه توسط ایران	صادرات نفت و گاز ایران به ترکیه، با وجود محدودیت‌های موجود، همچنان یکی از مهم‌ترین عوامل همگرایی در روابط دو کشور است. نیاز متقابل ایران به بازار صادراتی و ترکیه به منابع انرژی، همراه با مزیت نزدیکی جغرافیایی و صرفه اقتصادی، زمینه تداوم این همکاری را فراهم کرده است.	پس از جنگ اخیر، اهمیت امنیت عرضه انرژی برای ترکیه افزایش یافته و این کشور احتمالاً سیاست تنوع بخشی به منابع تأمین را با جدیت بیشتری دنبال خواهد کرد.
اقتصاد توریسم در ترکیه و سفر ایرانیان به این کشور	ایران جایگاه مناسبی در سید درآمد توریسم ترکیه دارد. بنابراین تسهیل مرادوات اقتصادی گردشگری با ایران از اهمیت زیادی برای ترکیه برخوردار است.	پس از جنگ اخیر، افزایش نااطمینانی‌های امنیتی و کاهش قدرت خرید می‌تواند سفر ایرانیان به ترکیه را در کوتاه مدت محدود کند. با این حال، نزدیکی جغرافیایی و وابستگی بخشی از گردشگری ترکیه به بازار ایران، انگیزه آنکارا برای تسهیل این مرادوات را حفظ خواهد کرد.
متغیرهای فرهنگی و اجتماعی		
اشتراک‌های قومی میان دو کشور	یکی از متغیرهای موثر بر روابط ایران و ترکیه اشتراک‌های قومی است. میلیون‌ها نفر در ایران به لحاظ فرهنگی و زبانی پیوندهای نزدیکی با جمعیت ترک دارند. وجود جمعیت قومی مشابه در دو سوی مرز، احساس نزدیکی فرهنگی میان دو کشور را به دنبال دارد.	—
اشتراک‌های دینی و اختلاف‌های مذهبی	یکی از عوامل موثر در روابط ایران و ترکیه، اسلام به عنوان دین مشترک و مذهب شیعه و سنی به عنوان دو قطب مذهبی دنیای اسلام است. در واقع موضوع دین در روابط دو کشور هم همگرا است و هم واگرا. اگرچه در سال‌های اخیر در روابط دو جانبه تلاش می‌شود نمود واضحی از شکاف‌های مذهبی برجسته نشود، ترکیه نگران نفوذ ایران بر شیعیان است.	—
پان ترکیسم و احتمال حمایت ترکیه از جریان‌های تجزیه طلب پان ترکی در ایران	یکی از دغدغه‌های ایران در روابط با ترکیه، مسئله پان ترکیسم و احتمال حمایت از جریان‌های قوم‌گرای تجزیه طلب است. با این حال، شواهد نشان می‌دهد که سیاست رسمی آنکارا در شرایط کنونی مبتنی بر حمایت از چنین جریان‌هایی در داخل ایران نیست. این رویکرد علاوه بر ملاحظات مربوط به حفظ روابط دوجانبه، ریشه در نگرانی‌های امنیتی خود ترکیه نیز دارد؛ زیرا این کشور با تنوع قومی قابل توجه، به ویژه در مسئله کردها، مواجه است و هرگونه تقویت روندهای تجزیه طلبانه در کشورهای همسایه را بالقوه تهدیدی برای انسجام و ثبات داخلی خود ارزیابی می‌کند.	—
کلان روندها		
نبود قدرت هژمونی جهانی و حرکت به سمت شبکه‌ها و ائتلاف‌ها در جهان چند قطبی		
افزایش تعداد بازیگران در مناسبات جهانی		
ادامه دار بودن جنگ‌ها و تحولات ژئوپلیتیکی در غرب آسیا و رقابت امنیتی میان قدرت‌های منطقه‌ای		

۳-۳. تجارت فی مابین ترکیه با ایران

تجارت دوجانبه یکی از مهم‌ترین ابعاد روابط اقتصادی ایران و ترکیه به شمار می‌رود؛ از این رو، در ادامه با اتکا به آمارهای تجارت خارجی، روند مبادلات کالا، ساختار تجارت و تحولات تجارت فی مابین دو کشور مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت. با توجه به عدم به‌روزرسانی آمارهای گمرک جمهوری اسلامی ایران، در این بخش برای تحلیل تجارت دوجانبه ایران و ترکیه از داده‌های مرکز تجارت بین‌المللی استفاده شده است.

بر اساس داده‌های مرکز تجارت بین‌المللی (ITC)، در سال ۲۰۲۵ ارزش واردات ترکیه از ایران حدود ۲.۵ میلیارد دلار و ارزش صادرات ترکیه به ایران حدود ۳.۱ میلیارد دلار بوده است. بررسی روند تجارت دوجانبه نشان می‌دهد که صادرات ترکیه به ایران در فاصله سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۵، علی‌رغم برخی نوسانات مقطعی، از ثبات نسبی برخوردار بوده و تغییرات شدیدی را تجربه نکرده است. در مقابل، واردات ترکیه از ایران در دوره اجرای برجام در سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸، رشد قابل توجهی داشت که عمدتاً ناشی از تسهیل مبادلات مالی، کاهش محدودیت‌های بین‌المللی و افزایش صادرات انرژی و مواد اولیه ایران به بازار ترکیه بود. با این حال، پس از خروج ایالات متحده آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸ و بازگشت تحریم‌های ثانویه، روند واردات ترکیه از ایران به‌طور محسوس نزولی شد و در سال‌های بعد به پایین‌ترین سطوح خود در دوره مورد بررسی رسید (سال ۲۰۲۰). این تحول بیانگر آن است که تجارت ایران و ترکیه، به‌ویژه در بخش صادرات ایران به ترکیه، حساسیت بالایی نسبت به متغیرهای ژئوپلیتیکی، سیاست تحریم‌ها و محدودیت‌های مالی بین‌المللی دارد.

نمودار ۲. تجارت کالایی ترکیه با ایران طی سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵ - میلیارد دلار

منبع: ITC

۳-۳-۱. عمده کالاهای صادراتی ترکیه به ایران

بیش از نیمی از صادرات ترکیه به ایران (۵۲.۱ درصد) در سال ۲۰۲۵ به ده گروه کالای مندرج در جدول (۶) اختصاص داشته است. در میان این اقلام، کالاهای مرتبط با فصل ۸۴ به شرح: راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها با ارزشی معادل ۳۸۳ میلیون دلار و سهمی حدود ۱۲.۵ درصد از کل صادرات ترکیه به ایران، در جایگاه نخست قرار دارند. پس از آن، محصولات فصل ۳۹ (مواد پلاستیکی و مصنوعات آن) و فصل ۸۵ (ماشین‌آلات و تجهیزات برقی و الکترونیکی) مجموعاً با سهمی در حدود ۱۱.۵ درصد از کل صادرات، به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم را به خود اختصاص داده‌اند.

در مجموع، ارزش صادرات ده گروه کالای اصلی ترکیه به ایران در سال ۲۰۲۵ به حدود ۱.۶ میلیارد دلار رسیده است. به نظر می‌رسد که ساختار صادراتی ترکیه به ایران عمدتاً بر پایه کالاهای صنعتی، واسطه‌ای و سرمایه‌ای با ارزش افزوده نسبتاً بالا استوار است.

جدول ۷. عمده گروه کالایی صادراتی ترکیه به ایران در سال ۲۰۲۵

فصل	شرح	ارزش صادرات (میلیون دلار)	سهم از کل صادرات (درصد)
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها	۳۸۳	۱۲.۵
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیاء ساخته شده از این مواد	۱۷۸.۷	۵.۸
۸۵	ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها	۱۷۴.۷	۵.۷
۱۵	چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی؛ فرآورده‌های حاصل از تفکیک آن‌ها؛ چربی‌های خوراکی آماده؛ موم‌های حیوانی یا نباتی	۱۶۸	۵.۵
۵۵	الیاف سنتتیک یا مصنوعی غیریکسره	۱۵۹.۹	۵.۲
۷۱	مروارید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانیت یا نیمه گرانیت، فلزات گرانیت، فلزات دارای روکش یا پوشش از فلزات گرانیت و اشیاء ساخته شده از این مواد؛ زیورآلات بدلی؛ سکه	۱۱۵.۴	۳.۸
۳۳	روغن‌های اسانس و شبه رزین‌ها (رزینوئیدها)؛ محصولات عطرسازی یا پاکیزگی آماده و فرآورده‌های آرایشی	۱۱۰.۱	۳.۶
۲۳	آخال و تفاله صنایع خوراک‌سازی؛ خوراکی‌های آماده برای حیوانات	۱۰۷.۷	۳.۵
۱۸	کاکائو و فرآورده‌های آن	۱۰۲.۸	۳.۴
۸۷	وسایل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط آهن یا تراموا و اجزا و قطعات و متفرعات آن‌ها	۹۲.۵	۳

منبع: ITC

۳-۲-۳. عمده کالاهای وارداتی ترکیه از ایران

در سال ۲۰۲۵، بیش از ۸۹ درصد از ارزش واردات ترکیه از ایران به ده گروه کالایی اصلی در سطح کد تعرفه دو رقمی، مندرج در جدول (۷)، اختصاص داشته است. در این میان، محصولات فصل ۷۶ (آلومینیوم و مصنوعات آن) با ارزشی معادل ۵۲۵.۵ میلیون دلار و سهمی برابر با ۲۱.۱ درصد از کل واردات ترکیه از ایران، در جایگاه نخست قرار دارند. پس از آن، کالاهای فصل ۷۴ (مس و مصنوعات آن) با سهم ۱۶.۳ درصدی و محصولات فصل ۸ (میوه‌ها و خشکبار خوراکی) با سهم ۱۳.۲ درصدی، به ترتیب دومین و سومین گروه کالایی عمده وارداتی ترکیه از ایران محسوب می‌شوند.

این ترکیب تجاری نشان می‌دهد که سبد صادراتی ایران به ترکیه همچنان از تمرکز کالایی نسبتاً بالایی برخوردار است؛ سهم بالای آلومینیوم، مس، روی، آهن و فولاد در کنار مواد پلاستیکی، بیانگر آن است که صادرات ایران به ترکیه عمدتاً بر پایه تأمین نهاده‌های تولید و مواد اولیه مورد نیاز صنایع ترکیه استوار است. از منظر زنجیره ارزش نیز بخش قابل توجهی از صادرات ایران در حلقه‌های ابتدایی و میانی تولید قرار دارد و سهم کالاهای با فناوری پیشرفته و ارزش افزوده بالا در آن محدود است.

جدول ۸. عمده گروه کالایی وارداتی ترکیه از ایران طی سال ۲۰۲۵

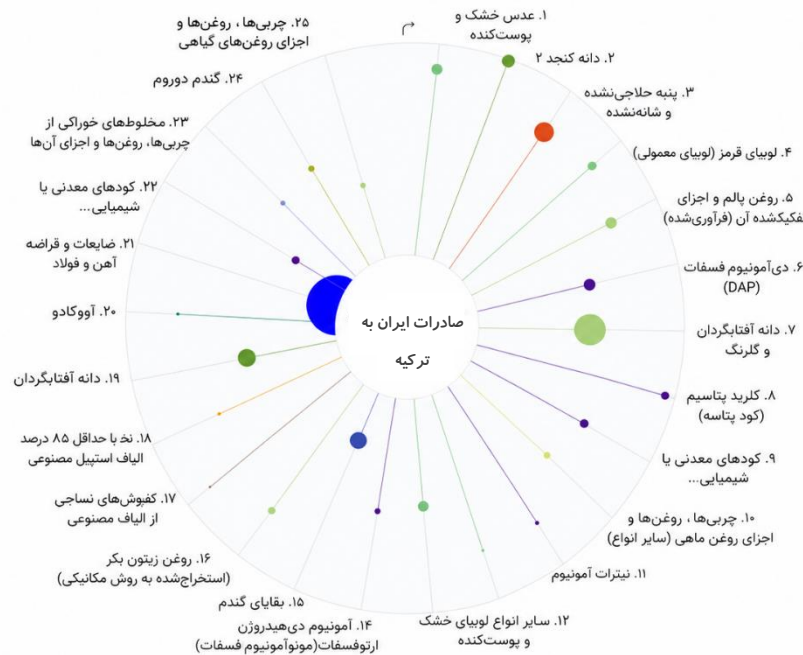
فصل	شرح	ارزش واردات (میلیون دلار)	سهم از کل واردات (درصد)
۷۶	آلومینیوم و مصنوعات از آلومینیوم	۵۲۵.۵	۲۱.۱
۷۴	مس و مصنوعات از مس	۴۰۶.۳	۱۶.۳
۰۸	میوه‌ها و مغزهای خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه	۳۲۹.۱	۱۳.۲
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیاء ساخته شده از این مواد	۲۷۲.۶	۱۰.۹
۷۹	روی و مصنوعات روی	۲۳۵.۴	۹.۴
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۲۲۲.۸	۸.۹
۲۰	فراآورده‌ها از سبزیجات، میوه‌ها یا از سایر اجزای نباتات	۹۷.۱	۳.۹
۲۷	سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی	۴۶.۲	۱.۹
۲۸	محصولات شیمیایی غیر آلی؛ ترکیبات آلی یا غیر آلی فلزات گرانبها، از فلزات خاک‌های کمیاب، از عناصر رادیواکتیو یا از ایزوتوپ‌ها	۴۵.۷	۱.۸
۷۰	شیشه و مصنوعات شیشه‌ای	۴۳.۴	۱.۷

منبع: ITC

۳-۳-۳. پتانسیل صادراتی ایران به ترکیه

بر اساس ارزیابی ظرفیت‌های تجاری، مناسب‌ترین گزینه‌های ایران برای تنوع‌بخشی به سبد صادراتی به بازار ترکیه شامل عدس خشک پوست‌کنده، دانه کنجد و پنبه حلاجی‌نشده است. در میان این محصولات، دانه کنجد به دلیل شرایط مساعدتر دسترسی به بازار، مزیت رقابتی بیشتری برای ورود و توسعه صادرات به ترکیه دارد. همچنین، بررسی ظرفیت‌های وارداتی بازار ترکیه نشان می‌دهد که ضایعات و قراضه آهن و فولاد (سایر انواع) از بالاترین پتانسیل تقاضا برخوردار بوده و می‌تواند به عنوان یکی از کالاهای دا، ا، ظرفیت توسعه صادرات ا. ا. به ا. ا. با، ا، م، د، تمحه قا، گ د.

تصویر ۲. پتانسیل صادراتی ایران به ترکیه

منبع: ITC

۴. استراتژی ایران برای بهره‌گیری از ترکیه به عنوان هاب منطقه‌ای صادرات

بخش عمده اسناد مربوط به روابط اقتصادی ایران و ترکیه بر تجارت دوجانبه تمرکز دارند. در این رویکرد، موفقیت روابط اقتصادی عمدتاً با شاخص‌هایی مانند حجم صادرات، واردات یا تراز تجاری سنجیده می‌شود. هرچند این شاخص‌ها اهمیت دارند، اما در شرایط کنونی اقتصاد جهانی برای ارزیابی جایگاه راهبردی روابط ایران و ترکیه کافی نیستند. اقتصاد جهانی در حال گذار از الگوی تجارت دوجانبه به الگوی زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای و جهانی است. در این ساختار، کشورها نه بر اساس میزان صادرات مستقیم، بلکه بر اساس نقش خود در شبکه‌های تولید، مونتاژ، لجستیک، خدمات و توزیع ارزش‌آفرینی می‌کنند. ترکیه طی دو دهه اخیر توانسته است جایگاه خود را در این شبکه‌ها تثبیت کند. نزدیکی جغرافیایی به اتحادیه اروپا، توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل، عضویت در اتحادیه گمرکی اروپا و حضور گسترده شرکت‌های چندملیتی، این کشور را به یکی از مهم‌ترین هاب‌های صنعتی و صادراتی منطقه تبدیل کرده است. گزارش مبنای این سند نیز به بخشی از این مزیت‌ها اشاره می‌کند. بر این اساس، راهبرد پیشنهادی این سند آن است که ایران به جای نگاه صرف به ترکیه به عنوان «بازار»، آن را به عنوان سکوی توسعه صادرات تعریف کند.

۴-۱. تغییر پارادایم

در گذشته، سیاست صادراتی ایران عمدتاً بر فروش مستقیم کالا به بازار مقصد استوار بود. این مدل، اگرچه در کوتاه‌مدت می‌تواند درآمد صادراتی ایجاد کند، اما در بلندمدت سهم ایران را در زنجیره‌های ارزش جهانی افزایش نمی‌دهد. راهبرد پیشنهادی این سند بر سه اصل استوار است: اصل نخست: صادرات ایران باید از مرحله فروش کالا به مرحله حضور در زنجیره ارزش ارتقا یابد. اصل دوم: ترکیه باید به عنوان مرکز لجستیک، توزیع و صادرات مجدد کالاهای ایرانی مورد استفاده قرار گیرد. اصل سوم: بنگاه‌های ایرانی باید به جای رقابت صرف با شرکت‌های ترک، در قالب مشارکت‌های صنعتی، سرمایه‌گذاری مشترک و تولید مشترک وارد بازارهای منطقه‌ای شوند.

۴-۲. بازارهای هدف از طریق ترکیه

یکی از مزیت‌های اصلی ترکیه، دسترسی گسترده آن به بازارهای پیرامونی است. در صورت ایجاد زیرساخت‌های مناسب، شرکت‌های ایرانی می‌توانند از ظرفیت این کشور برای ورود به بازارهای زیر استفاده کنند:

اتحادیه اروپا

بسیاری از شرکت‌های بین‌المللی از ترکیه به عنوان پایگاه تولید و صادرات به اروپا استفاده می‌کنند. حضور شرکت‌های ایرانی در این زنجیره می‌تواند دسترسی غیرمستقیم به بازارهای اروپایی را تسهیل کند.

کشورهای بالکان

بازارهای جنوب شرق اروپا به دلیل نزدیکی جغرافیایی و ارتباطات تجاری ترکیه، از طریق شبکه‌های توزیع این کشور قابل دسترس‌تر هستند.

قفقاز جنوبی

ترکیه یکی از بازیگران اصلی تجارت با جمهوری آذربایجان و گرجستان است. همکاری با شرکت‌های ترک می‌تواند هزینه ورود بنگاه‌های ایرانی به این بازارها را کاهش دهد.

آسیای مرکزی

در بسیاری از پروژه‌های عمرانی و صنعتی آسیای مرکزی، شرکت‌های ترکیه‌ای حضور فعالی دارند. مشارکت با این شرکت‌ها می‌تواند فرصت‌های جدیدی برای صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی ایران ایجاد کند.

شمال آفریقا

شرکت‌های ترک طی سال‌های اخیر شبکه گسترده‌ای از فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای شمال آفریقا ایجاد کرده‌اند. استفاده از این ظرفیت می‌تواند مسیر تازه‌ای برای حضور کالاهای ایرانی در این منطقه باشد.

مدل پیشنهادی همکاری

این سند پیشنهاد می‌کند همکاری ایران و ترکیه از مدل سنتی صادرات-واردات به مدل تولید-توزیع-صادرات مجدد تغییر یابد. در این مدل:

- مواد اولیه یا نیمه‌ساخته در ایران تولید می‌شود
- بخشی از فرآوری یا تکمیل محصول با مشارکت شرکت‌های ترک انجام می‌شود.
- بسته‌بندی و تطبیق محصول با استانداردهای بازار مقصد صورت می‌گیرد.
- کالا از طریق شبکه لجستیکی و توزیعی ترکیه به بازارهای ثالث صادر می‌شود.

این الگو علاوه بر افزایش ارزش افزوده صادرات، موجب انتقال دانش فنی، ارتقای استانداردها و تقویت حضور بنگاه‌های ایرانی در بازارهای جهانی خواهد شد. اگر ایران همچنان روابط اقتصادی با ترکیه را صرفاً در قالب تجارت دوجانبه تعریف کند، بخشی مهمی از ظرفیت‌های ژئواکونومیک این کشور نادیده گرفته خواهد شد. اما اگر ترکیه به‌عنوان هاب منطقه‌ای صادرات ایران در نظر گرفته شود، روابط اقتصادی دو کشور می‌تواند از سطح مبادله کالا فراتر رفته و به شراکت در زنجیره‌های ارزش، سرمایه‌گذاری مشترک و توسعه بازارهای ثالث منجر شود.

۵. نتیجه گیری

روابط ایران و ترکیه در ادبیات روابط بین الملل عموماً در قالب الگوی «رقابت مدیریت شده» تبیین می شود. این الگو بیانگر مناسباتی است که در آن دو کشور، با وجود رقابت مستمر برای گسترش نفوذ ژئوپلیتیکی و اختلاف نظر در برخی پرونده های منطقه ای، همواره تلاش کرده اند از تبدیل رقابت ها به تقابل مستقیم جلوگیری کنند. در همین چارچوب، تهران و آنکارا ضمن رقابت در حوزه های سیاسی و امنیتی، همکاری های خود را در زمینه هایی همچون تجارت، انرژی، حمل و نقل و برخی مسائل منطقه ای نیز حفظ کرده اند.

طی سال های اخیر، ایران هم زمان با کاهش نسبی دامنه نفوذ منطقه ای خود، با مجموعه ای از چالش های داخلی، محدودیت های اقتصادی و فشارهای ناشی از تحریم های بین المللی مواجه بوده است. تداوم تنش های نظامی و جنگ سال ۲۰۲۶ نیز با آسیب رساندن به بخشی از زیرساخت های اقتصادی، لجستیکی و ظرفیت های دفاعی کشور، بر این شرایط افزوده است. با وجود این، ایران همچنان از مزیت های ژئوپلیتیکی و اهرم های راهبردی مهمی برخوردار است؛ از جمله موقعیت ممتاز در امنیت انرژی منطقه، اشراف بر تنگه هرمز به عنوان یکی از حیاتی ترین گذرگاه های انتقال انرژی جهان و ظرفیت اثرگذاری بر معادلات ژئواکونومیک و شبکه های حمل و نقل و تجارت بین المللی.

در چنین شرایطی، آینده روابط ایران و ترکیه بیش از هر زمان دیگری تحت تأثیر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه، نحوه پایان جنگ، سرنوشت تحریم ها و چگونگی بازآرایی نظم امنیتی غرب آسیا قرار خواهد داشت. در عین حال، استمرار فشارهای بین المللی، به ویژه سیاست های ایالات متحده آمریکا و اسرائیل در قبال ایران، دامنه توسعه روابط دوجانبه را با محدودیت هایی مواجه ساخته است. با این حال، ملاحظات ژئوپلیتیکی، نیازهای متقابل اقتصادی و هزینه های بالای تقابل مستقیم موجب شده است که تهران و آنکارا همچنان بر حفظ چارچوب رقابت مدیریت شده و جلوگیری از تشدید تنش ها تأکید داشته باشند.

در افق پیش رو، چند متغیر راهبردی می تواند مسیر آینده روابط اقتصادی ایران و ترکیه را تعیین کند:

۱. همکاری های اقتصادی و انرژی

نخست، سرنوشت قرارداد صادرات گاز ایران به ترکیه است که در سال ۲۰۲۶ به پایان می رسد. تصمیم آنکارا درباره تمدید، بازنگری یا جایگزینی این قرارداد، در شرایطی که ترکیه سیاست تنوع بخشی به منابع تأمین انرژی و افزایش واردات گاز طبیعی مایع (LNG) را دنبال می کند، شاخص مهمی برای ارزیابی آینده همکاری های انرژی و همچنین میزان تأثیرپذیری سیاست انرژی ترکیه از ملاحظات ژئوپلیتیکی و روابط این کشور با غرب خواهد بود.

متغیر مهم دیگر، آینده پروژه منطقه آزاد تجاری ماکو در مرز ایران و ترکیه است. این طرح که نخستین بار پس از امضای موافقت نامه تجارت ترجیحی در سال ۲۰۱۴ مطرح شد و نهایتاً در سفر رئیس جمهور ایران به آنکارا در سال ۲۰۲۴ به مرحله امضای تفاهم نامه اجرایی رسید، با هدف تقویت اتصال پذیری اقتصادی، توسعه تجارت مرزی و ارتقای جایگاه دو کشور در کریدورهای ترانزیتی شرق-غرب طراحی شده است. با وجود ظرفیت های قابل توجه این پروژه، روند اجرایی آن تاکنون بسیار کند بوده و همچنان تحت تأثیر محدودیت های ناشی از تحریم ها، نااطمینانی های ژئوپلیتیکی و ریسک های امنیتی منطقه قرار دارد. از این منظر، پروژه ماکو را می توان نمادی از شکاف میان ظرفیت های بالقوه و تحقق یافته در روابط اقتصادی ایران و ترکیه دانست؛ شکافی که کاهش آن مستلزم بهبود هم زمان شرایط سیاسی، امنیتی و اقتصادی در سطح داخلی و بین المللی است.

همکاری‌های اقتصادی و انرژی، یکی از مهم‌ترین متغیرهای تعیین‌کننده آینده روابط ایران و ترکیه است. سرنوشت همکاری‌های گازی و پروژه‌های مشترک اقتصادی، مهم‌ترین شاخص این روند خواهد بود.

۲. رقابت ژئواکونومیک و کریدورهای ترانزیتی

رقابت بر سر کریدورهای اتصال و ترانزیت را می‌توان یکی از عرصه‌های مهم آزمون در ژئواکونومی روابط ایران و ترکیه دانست. اینکه این رقابت به یک بازی با حاصل جمع صفر تبدیل شود یا به بستری برای همکاری محدود میان دو کشور، تا حد زیادی به نحوه مدیریت رقابت‌های دوجانبه و همچنین میزان ثبات در خاورمیانه و قفقاز جنوبی بستگی دارد. ترکیه در سال‌های اخیر با و حمایت از مسیرهای جایگزین ارتباطی میان اروپا و آسیا، درصدد تثبیت جایگاه خود به‌عنوان هاب منطقه‌ای حمل‌ونقل، تجارت و انرژی بوده است. در مقابل، ایران راهبرد اتصال‌پذیری خود را بر توسعه کریدور بین‌المللی شمال-جنوب (INSTC) و تکمیل زیرساخت‌هایی نظیر راه‌آهن رشت-آستارا و شلمچه-بصره استوار کرده است. با این حال، تداوم تحریم‌های بین‌المللی، تأخیر در تکمیل پروژه‌های زیربنایی و محدودیت‌های ناشی از انزوای ژئوپلیتیکی، موجب شده است بخشی از جریان‌های تجاری و سرمایه‌گذاری به مسیرهای رقیب منتقل شود و جایگاه ترانزیتی ایران با چالش‌هایی مواجه گردد.

اگرچه ترکیه در مقایسه با ایران از سبد متنوع‌تری از کریدورهای بین‌المللی و حمایت گسترده‌تر بازیگران خارجی برخوردار است، اما تحقق عملی این پروژه‌ها نیز با موانع امنیتی، سیاسی و مالی قابل توجهی روبه‌روست. در عین حال، شبکه‌های ترانزیتی دو کشور الزاماً ماهیتی رقابتی ندارند و در صورت وجود اراده سیاسی، می‌توانند به‌صورت مکمل نیز عمل کرده و به تقویت اتصال‌پذیری منطقه‌ای کمک کنند.

جنگ ایران و اسرائیل و انسداد تنگه هرمز، اهمیت کریدورهای جایگزین را برای اقتصاد منطقه و تجارت جهانی بیش از پیش افزایش داده است. در چنین شرایطی، پروژه‌های ترانزیتی ترکیه، به‌ویژه جاده توسعه عراق و کریدور میانی، از جذابیت ژئوپلیتیکی بیشتری برخوردار شده‌اند. با این حال، گسترش دامنه ناامنی به عراق یا حوزه دریای خزر می‌تواند امنیت و کارآمدی این مسیرها را نیز تحت تأثیر قرار دهد. افزون بر این، اجرای برخی از این پروژه‌ها به سرمایه‌گذاری کشورهای عربی حوزه خلیج فارس وابسته است؛ کشورهایی که در صورت تشدید بحران‌های منطقه‌ای، ممکن است منابع مالی خود را به بازسازی زیرساخت‌ها و مدیریت پیامدهای داخلی بحران اختصاص دهند. از این رو، تداوم توسعه کریدورهای منطقه‌ای مستلزم مشارکت فعال نهادهای مالی بین‌المللی و فراهم شدن شرایطی باثبات برای سرمایه‌گذاری خواهد بود.

۳. تأثیر ساختار نظام بین‌الملل بر روابط ایران و ترکیه

برهم‌کنش تحولات جهانی و منطقه‌ای، رقابت و همکاری دو کشور را وارد مرحله‌ای جدید کرده است. در سطح جهانی، عضویت ترکیه در ناتو و روابط راهبردی این کشور با ایالات متحده آمریکا همچنان مهم‌ترین چارچوب اثرگذار بر روابط تهران و آنکارا محسوب می‌شود. این وابستگی موجب شده است ترکیه، هرچند با فراز و نشیب و در برخی موارد با انعطاف، ناگزیر از تبعیت نسبی از رژیم تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا علیه ایران باشد. تشدید سیاست فشار حداکثری در دوره‌های مختلف ریاست‌جمهوری دونالد ترامپ و افزایش فشارهای نظامی علیه ایران در سال‌های ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶، این محدودیت ساختاری را بیش از پیش آشکار کرده است.

پایبندی ترکیه به رژیم تحریم‌های غرب، تأثیر مستقیم و قابل توجهی بر روابط اقتصادی این کشور با ایران داشته است. اعمال متوالی تحریم‌های بین‌المللی، دامنه سرمایه‌گذاری و تجارت دوجانبه را به شدت محدود کرده است. همانطور که در نمودار ۲ نیز نشان داده شد، خروج ایالات متحده آمریکا از برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) در سال ۲۰۱۸ نیز موجب کاهش چشمگیر تجارت ایران و ترکیه شد؛ به گونه‌ای که حجم تجارت دوجانبه ظرف تنها یک سال تقریباً به نصف کاهش یافت. علاوه بر این، پیگرد قضایی هالک‌بانک (Halkbank) موجب افزایش احتیاط فعالان اقتصادی ترکیه شد و تشکلهای اقتصادی این کشور نیز به طور رسمی بر فعالیت در چارچوب مقررات و تحریم‌های بین‌المللی تأکید کردند.^{۳۲}

مهم‌ترین نقطه اختلاف میان ترکیه و ایالات متحده آمریکا در سال‌های اخیر، حمایت واشنگتن از نیروهای دموکراتیک سوریه بود؛ حمایتی که آنکارا آن را تهدیدی علیه امنیت ملی خود می‌دانست. با این حال، این اختلاف پس از سقوط دولت اسد و هم‌زمان با تحولات داخلی ترکیه، به‌ویژه تغییر رویکرد آنکارا در قبال مسئله کردها، تا حد زیادی کاهش یافته است. در مجموع، روابط ایران و ترکیه همچنان به طور قابل توجهی تحت تأثیر متغیرهای بین‌المللی، به‌ویژه روابط آنکارا با ایالات متحده آمریکا و تعهدات این کشور در چارچوب ناتو و رژیم تحریم‌های غرب قرار دارد.

۴. تحولات منطقه‌ای و تغییر محیط پیرامونی

ترکیه در چارچوب سیاست منطقه‌ای جدید خود، به طور جدی در پی تثبیت جایگاه و ایفای نقشی مؤثر در نظم نوظهور مبتنی بر کشورهای عربی حوزه خلیج فارس است. پس از چند سال پرتنش در تعامل با کشورهای خاورمیانه، ترکیه وارد مرحله‌ای از عادی‌سازی روابط با دولت‌های عربی، به‌ویژه عربستان سعودی، امارات متحده عربی و مصر، شده است. این روند عادی‌سازی نشان‌دهنده همگرایی ملاحظات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی در سیاست خارجی ترکیه و تلاش آنکارا برای بهره‌برداری هم‌زمان از فرصت‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی در منطقه است.

در دهه ۲۰۲۰، ترکیه از طریق انعقاد توافقنامه‌های دوجانبه و برگزاری منظم نشست‌های کمیته‌های دائمی مشترک، حضور سیاسی، امنیتی و اقتصادی خود را در عراق به طور قابل توجهی گسترش داده است. افزون بر این، امضای توافقنامه همکاری آبی میان دو کشور در سال ۲۰۲۵، با توجه به اهمیت روزافزون مسئله آب در معادلات منطقه‌ای، به یکی از ابعاد راهبردی روابط آنکارا و بغداد تبدیل شده است. همچنین، پروژه جاده توسعه عراق در سال ۲۰۲۴ با پیوستن قطر و امارات متحده عربی به عنوان شرکای پروژه، وارد مرحله جدیدی از همکاری‌های منطقه‌ای شد.

در سوریه نیز به نظر می‌رسد بخش قابل توجهی از نگرانی‌های امنیتی ترکیه در حال کاهش است. توافق ۲۹ ژانویه ۲۰۲۶ میان دولت دمشق و نیروهای دموکراتیک سوریه از منظر آنکارا، گامی مثبت در مسیر تثبیت ترتیبات پساجنگ و کاهش تهدیدات امنیتی در شمال سوریه ارزیابی می‌شود.

^{۳۲} هالک‌بانک (Halkbank) یکی از بانک‌های دولتی ترکیه است که به اتهام کمک به ایران برای دور زدن تحریم‌های آمریکا، به‌ویژه از طریق تسهیل پرداخت‌های مرتبط با صادرات نفت و گاز ایران، از سوی دادستانی ایالات متحده تحت پیگرد قرار گرفت. این پرونده که از سال ۲۰۱۹ در دادگاه‌های آمریکا مطرح شد، به یکی از مهم‌ترین پرونده‌های حقوقی و سیاسی در روابط ترکیه و آمریکا تبدیل شد.

مجموعه این توافقات دوجانبه و چندجانبه، به‌ویژه در قالب پروژه جاده توسعه عراق، نشان می‌دهد که ترکیه الگوی متمایزی از دیپلماسی اقتصادی قدرت‌های میانی را دنبال می‌کند؛ الگویی که بر هم‌افزایی میان نهادهای دولتی، بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و اهداف ژئوپلیتیکی استوار است. روابط ترکیه و عراق برجسته‌ترین نمونه این رویکرد به شمار می‌رود. این الگوی حکمرانی اقتصادی همچنین زمینه تعمیق روابط آنکارا با عربستان سعودی و توسعه ابتکارات چندجانبه، از جمله گفت‌وگوهای اخیر درباره همکاری‌های دفاعی میان ترکیه، عربستان سعودی و پاکستان را فراهم کرده است.

در مقابل، ایران برخلاف ترکیه، همچنان حضور ایالات متحده در منطقه را مغایر با منافع خود دانسته و در قبال نظم بین‌المللی رویکردی تجدیدنظرطلبانه اتخاذ کرده است. البته تهران نیز در سال‌های اخیر تلاش‌هایی را برای عادی‌سازی روابط سیاسی و اقتصادی با عربستان سعودی و سایر کشورهای حوزه خلیج فارس آغاز کرده بود. با این حال، جنگ غزه این روند را متوقف کرد و سپس تشدید تهدیدات امنیتی و چالش‌های راهبردی پیش روی ایران، امکان تعمیق این روابط را به‌شدت محدود ساخت. از این رو، اگرچه هر دو کشور مسیر عادی‌سازی روابط منطقه‌ای را دنبال کرده‌اند، اما نتایج حاصل از این سیاست برای تهران و آنکارا به‌طور محسوسی متفاوت بوده است.

حملات مشترک ایالات متحده و اسرائیل به ایران و متعاقب آن حملات تلافی‌جویانه ایران به برخی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس که امارات متحده عربی بیشترین آسیب را از آن متحمل شد، روند عادی‌سازی روابط میان ایران و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، به‌ویژه امارات متحده عربی و تا حدودی عربستان سعودی را دستخوش تغییرات اساسی کرد. در این میان، قطر و عمان تلاش کرده‌اند با اتخاذ رویکردی متوازن‌تر، از ورود مستقیم به منازعه پرهیز کرده و نقش میانجی یا بازیگر بی‌طرف را ایفا کنند.

در نتیجه رویکرد کشورهای مختلف حوزه خلیج فارس نسبت به ترکیه و ایران در دوران پس از جنگ، الزاماً یکسان نخواهد بود و می‌تواند با تفاوت‌های قابل توجهی همراه باشد. جایگاه و جهت‌گیری ایران و ترکیه در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای از یکدیگر فاصله گرفته است. علاوه بر این، محدودیت‌های ساختاری ناشی از نظام بین‌الملل نیز بر روابط دو کشور سایه افکنده است. جنگ ایران، اگرچه موازنه میان ایران، کشورهای عربی و ایالات متحده را برای ترکیه پیچیده‌تر ساخته است، اما الگوی رقابت مدیریت‌شده همچنان چارچوب اصلی سیاست آنکارا در قبال تهران باقی مانده است (بنیاد اروپا و یونانی سیاست خارجی^{۲۳}، ۲۰۲۶). در نتیجه چگونگی بازآرایی نظم منطقه‌ای و روابط ایران و ترکیه با کشورهای عربی، نقش تعیین‌کننده‌ای در مسیر آینده همکاری و رقابت میان دو کشور خواهد داشت.

بر اساس تحلیل‌های ارائه‌شده، پیشنهادهای سیاستی زیر با هدف توسعه همکاری‌های اقتصادی و تجاری میان ایران و ترکیه قابل طرح است.

²³ Hellenic Foundation for European and Foreign Policy – ELIAMEP

پیشنهادهای سیاستی برای تقویت روابط اقتصادی و تجاری ایران و ترکیه:

۱. توصیه‌های ژئوپلیتیکی و سیاسی

- تدوین سند راهبرد روابط ایران و ترکیه در دوره پس از جنگ؛ شورای عالی امنیت ملی، وزارت امور خارجه و وزارت امور اقتصادی و دارایی باید ظرف سه ماه سند مشترکی برای تنظیم روابط با ترکیه تدوین کنند. این سند لازم است خطوط قرمز امنیتی، حوزه‌های رقابت، زمینه‌های همکاری و سازوکار جلوگیری از سرریز اختلافات سیاسی به حوزه تجارت و ترانزیت را مشخص کند. تحقق این امر مستلزم ایجاد یک کانال دائمی گفت‌وگوی سیاسی - اقتصادی میان معاونان وزارت امور خارجه، وزارتخانه‌های اقتصادی و نمایندگان بخش خصوصی دو کشور است.
- ایجاد سازوکار مدیریت بحران و جلوگیری از اختلال ناگهانی در روابط؛ در شرایط پس از جنگ، اتکا به نشست‌های دوره‌ای و مذاکرات عمومی کافی نیست. پیشنهاد می‌شود کارگروه مشترک مدیریت بحران ایران و ترکیه با حضور نمایندگان وزارتخانه‌های امور خارجه، کشور، راه و شهرسازی، نفت، صمت، گمرک، بانک مرکزی، سازمان پدافند غیرعامل و اتاق‌های بازرگانی تشکیل شود. این کارگروه باید پروتکل‌های از پیش تعیین شده‌ای برای استمرار فعالیت مرزها، عبور کامیون‌ها، تأمین انرژی، انتقال کالاهای اساسی، مدیریت ازدحام در پایانه‌ها و ارتباط اضطراری میان مقامات دو کشور تدوین کند. هدف آن است که در صورت بروز حمله نظامی، اختلال سایبری، بسته شدن مسیرهای دریایی یا افزایش ناگهانی تقاضا، تصمیم‌گیری درباره تداوم تجارت به اقدامات موردی و پراکنده وابسته نباشد.
- آغاز دیپلماسی اعتمادسازی با ترکیه و همسایگان پس از جنگ؛ اعتمادسازی پس از جنگ صرفاً با ارسال پیام‌های سیاسی یا برگزاری دیدارهای رسمی تحقق نمی‌یابد. دولت باید از طریق اقدامات قابل سنجش نشان دهد که ایران قادر است تعهدات اقتصادی و ترانزیتی خود را حتی در شرایط پریسک اجرا کند. مهم‌ترین اقدامات عبارت‌اند از:
اعلام رسمی تعهد ایران به حفظ امنیت خطوط تجاری، تأسیسات انرژی و پایانه‌های مرزی؛
ارائه تضمین مبنی بر عدم ایجاد محدودیت ناگهانی برای صادرات، واردات و ترانزیت، مگر در شرایط اضطراری تعریف شده؛
انتشار منظم گزارش وضعیت راه‌ها، خطوط ریلی، گمرکات و تأسیسات انرژی آسیب‌دیده از جنگ؛
تعیین سخنگوی واحد برای اطلاع‌رسانی درباره وضعیت تجارت خارجی و زیرساخت‌های مرزی؛
پرداخت یا تعیین تکلیف سریع مطالبات شرکت‌های ترکیه‌ای و ایرانی؛
ایجاد سازوکار جبران خسارت ناشی از تصمیمات ناگهانی دولت یا اختلال در خدمات عمومی؛
- جلوگیری از حذف ایران از ترتیبات جدید منطقه‌ای؛ ترکیه در حال گسترش روابط خود با عراق، کشورهای عربی خلیج فارس و مسیرهای ترانزیتی شرق-غرب است. ایران نباید سیاست خود را صرفاً بر مخالفت با کریدورهای رقیب بنا کند، بلکه باید برای مشارکت در بخش‌هایی از آن‌ها که با منافع ملی سازگار است، پیشنهادهای فنی و اقتصادی ارائه دهد.

۲. توصیه‌های ژئواکونومیک و اقتصادی

- تبدیل روابط با ترکیه به یکی از ارکان تاب‌آوری اقتصادی ایران؛ جنگ اخیر و اختلال در مسیرهای دریایی نشان داد که دسترسی پایدار به مسیرهای زمینی برای تأمین کالاهای اساسی، مواد اولیه، دارو، تجهیزات صنعتی و قطعات یدکی، بخشی از امنیت ملی کشور است. بنابراین، ترکیه باید در برنامه تاب‌آوری تجاری ایران به‌عنوان یکی از مسیرهای اصلی جایگزین برای اتصال به زنجیره‌های تأمین منطقه‌ای تعریف شود. وزارت صمت باید با همکاری وزارت جهاد کشاورزی، وزارت بهداشت و بخش خصوصی، فهرستی از اقلام حیاتی قابل تأمین از ترکیه یا از طریق خاک ترکیه تهیه کند. این فهرست می‌تواند شامل غلات و نهاده‌های دامی، روغن خام، دارو و مواد اولیه دارویی، تجهیزات پزشکی، قطعات ماشین‌آلات، مواد بسته‌بندی، قطعات برقی و الکترونیکی و تجهیزات تعمیر زیرساخت‌ها باشد. برای هر قلم باید حداقل سه مؤلفه مشخص شود: حجم ذخیره راهبردی، تأمین‌کنندگان جایگزین و مسیر اضطراری حمل.
- تعیین تکلیف همکاری گازی بر پایه منافع متقابل؛ تنوع‌بخشی به مسیرها و منابع تأمین انرژی، یکی از اهداف رسمی سیاست انرژی ترکیه است؛ از این رو، ایران نمی‌تواند تمدید یا توسعه صادرات گاز را صرفاً بر هم‌جواری جغرافیایی استوار سازد. برای حفظ بازار ترکیه، شرکت ملی گاز و وزارت نفت باید یک بسته پیشنهادی رقابتی ارائه کنند که شامل قیمت‌گذاری منعطف، امکان تعدیل فصلی حجم، افزایش قابلیت اطمینان تحویل و سازوکار حل اختلاف باشد.
- بازطراحی موافقت‌نامه تجارت ترجیحی؛ موافقت‌نامه تجارت ترجیحی باید بر اساس عملکرد واقعی کالاهای تغییرات مزیت نسبی و موانع غیرتعرفه‌ای بازرگانی شود. صرف افزایش تعداد ردیف‌های تعرفه‌ای بدون حل مسائل استاندارد، مجوزها، سهمیه‌ها، ارزش‌گذاری گمرکی و قواعد مبدأ، به رشد پایدار تجارت منجر نخواهد شد. پیشنهاد می‌شود کمیته‌ای فنی، فهرست کالاهای مشمول موافقت‌نامه را بر اساس چهار معیار بازبینی کند: ظرفیت صادراتی، امکان تأمین پایدار، میزان ارزش افزوده داخلی و احتمال ایجاد تجارت به‌جای انحراف تجارت.

۳. نقش‌آفرینی اتاق‌های بازرگانی

- تفکیک راهبرد تعامل با بنگاه‌های ترکیه؛ بخش خصوصی ترکیه یکپارچه نیست و تعامل با آن نیازمند راهبردهای متفاوت است. اتاق‌های بازرگانی باید شرکت‌های هدف را در سه گروه دسته‌بندی کنند: هلدینگ‌ها و بنگاه‌های بزرگ و باسابقه فعال در خودرو، ماشین‌آلات، انرژی، لوازم خانگی و صنایع شیمیایی؛ شرکت‌های متوسط و صادرات‌گرای مستقر در استان‌های شرقی و مرکزی ترکیه؛ شرکت‌های لجستیکی، ساختمانی و پیمانکاری دارای تجربه فعالیت در بازارهای پرریسک.
- برای هر گروه باید بسته همکاری متفاوتی شامل پروژه‌های قابل سرمایه‌گذاری، شریک ایرانی، مدل تأمین مالی، تضمین‌های حقوقی و بازار هدف تهیه شود.
- طراحی برنامه بازگشت اعتماد فعالان اقتصادی ترکیه؛ اتاق‌های بازرگانی باید پس از تثبیت نسبی شرایط، برنامه‌ای مرحله‌ای برای بازگشت فعالان اقتصادی ترکیه اجرا کنند. این برنامه می‌تواند شامل بازدید میدانی از مناطق صنعتی و مرزی، ارائه گزارش مستقل از خسارت‌ها، معرفی پروژه‌های بازسازی، جلسات مستقیم با نهادهای بیمه و ضمانت صادرات و برگزاری نشست‌های محدود B2B باشد. دعوت عمومی از سرمایه‌گذاران

بدون رفع ابهامات مربوط به امنیت، پرداخت، بیمه و اجرای قرارداد، نتیجه محدودی خواهد داشت. در مرحله نخست، بهتر است همکاری با شرکت‌هایی آغاز شود که سابقه فعالیت در ایران دارند؛ زیرا هزینه بازگشت آنها کمتر از جذب سرمایه‌گذار کاملاً جدید است.

- حمایت از شکل‌گیری زنجیره‌های ارزش مشترک؛ اتاق بازرگانی باید از طریق همتایابی بنگاه‌ها، زمینه مشارکت شرکت‌های ایرانی و ترکیه‌ای را در تولید مشترک، انتقال فناوری، صادرات مجدد و حضور در بازارهای ثالث به‌ویژه عراق، آسیای مرکزی، قفقاز و کشورهای حوزه خلیج فارس فراهم کند.
- توسعه دیپلماسی اقتصادی بخش خصوصی در دوره پس از جنگ؛ در دوره پس از جنگ، اتاق‌های بازرگانی باید به یکی از بازیگران اصلی دیپلماسی اقتصادی و بازسازی اعتماد میان فعالان اقتصادی دو کشور تبدیل شوند. در شرایطی که نااطمینانی‌های سیاسی و امنیتی، ریسک ادراک‌شده سرمایه‌گذاری و تجارت را افزایش می‌دهد، بخش خصوصی می‌تواند از طریق ایجاد کانال‌های پایدار گفت‌وگو، نقش مؤثری در کاهش شکاف اعتماد و احیای همکاری‌های اقتصادی ایفا کند. در این راستا، اتاق‌های بازرگانی باید با اعزام هیئت‌های بلندپایه اقتصادی، برگزاری نشست‌های منظم با همتایان ترکیه‌ای، انتشار گزارش‌های شفاف از وضعیت زیرساخت‌های تجاری، لجستیکی و تولیدی کشور، معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در پروژه‌های بازسازی و توسعه زیرساخت‌ها و ایجاد سازوکارهای دائمی تعامل میان بنگاه‌های دو کشور، زمینه بازگشت تدریجی اعتماد سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی را فراهم کنند. بازسازی اعتماد، کاهش ریسک ادراک‌شده و تقویت قابلیت پیش‌بینی‌پذیری محیط کسب‌وکار، از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های احیای سرمایه‌گذاری مشترک، توسعه تجارت دوجانبه و تعمیق روابط اقتصادی ایران و ترکیه در دوره پس از جنگ محسوب می‌شود.

منابع

- فلاح، رحمت‌الله. (۱۳۹۸). متغیرهای موثر بر روابط ایران و ترکیه در پرتو مصاحبه با نگارنده، ۱۱ دی.
- مرکز بین‌المللی مطالعات صلح. (۱۴۰۴). ایران و ترکیه؛ همسایگان استراتژیک با مسئولیت‌ها، فرصت‌ها و آینده‌ای مشترک
- International Monetary Fund. World Economic Outlook Databases. 2025*
- International Trade Centre, trade map*
- United Nations, Popular statistical tables, country (area) and regional profiles.*
- United Nations.(2025). The Worlds Cities in 2025.*
- Washington Institute.(2025). How Turkey Views the Iran-Israel Confrontation*
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye.(2026). NATIONAL FOREIGN POLICY IN THE “CENTURY OF TÜRKİYE”*
- World bank. (2026). global economic prospects june 2026*
- Tahiroglu, M., & Ben Taleblu, B. (2015). Turkey and iran: the best of frenemies. Turkish Policy Quarterly, 14(1), 123-134.*
- Yücealtay, C. (2022). İRAN-IRAK SAVAŞI VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ. BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4(1), 21-34.*
- Pourdast, Z., Ahmadipour, Z., & Mousavi Shafae, S. M. (2025). Designing a Model of Cooperation in Iran-Türkiye Relations. Iranian Journal of Asian Studies, 1(2), 181-222.*
- Gheshlagh, M. R. (2025). BILATERAL TRADE BETWEEN IRAN AND TÜRKİYE. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi, 3(6), 53-72.*
- Hosseinzadeh, V., & Nasiri Lotum, B. (2025). Iran and Türkiye's Competition in the Corridors of the Caucasus. Central Eurasia Studies, 17(2), 93-123.*
- Priya, L., & Quamar, M. M. (2025). ‘Niche Diplomacy’by Middle Powers in the Middle East: Cases of Saudi Arabia, Iran, Türkiye and Egypt. India Quarterly, 81(1), 25-42.*
- Cavadbeyli, R. (2025). İran-ABD İlişkilerinde Tarihsel Dönüşümler ve Güncel Stratejik Yönelimler. Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 11(24), 42-63.*
- Altunışık, M. (2026). Türkiye as a Cusp State: Conceptualization and Implementation. All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace, 15(1), 28-43.*
- Sever, A., & Almog, O. (Eds.). (2019). Contemporary Israeli–Turkish relations in comparative perspective. Springer.*
- Chatham House. (2026). How will geopolitics shape Turkey’s international future?*
- Chatham House.. (2026). As Iran war reshapes the Middle East, Turkey’s regional role looks set to expand.*